

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

“BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ”

Şəfizadə Xalsa Hafiz qızı

(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

“Malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401 –Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma:

Gömrük işinin təşkili

İş müdafiəyə təqdim etmək üçün
buraxılmışdır

Beynəlxalq magistratura və
doktorantura mərkəzinin direktoru
dos. Fariz Əhmədov

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.n. dos. X.N.Bayramova

i.e.n N.İ.Muradov

Kafedra müdiri

i.e.d.prof.A.Ş.Şəkərliyev

BAKİ - 2018

GİRİŞ

I FƏSİL. Malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsinin nəzəri- metodoloji əsasları

1.1 Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin nəzəri konseptual əsasları

1.2 Malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsinin dünya təcrübəsi

II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin mövcud durumu və onun qiymətləndirilməsi

2.1 Malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsi sisteminin müasir vəziyyəti və onun müqayisəli təhlili

2.2 Malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulları

III FƏSİL. Malların gömrük dəyərinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Azərbaycan Gömrük İttifaqlarında iştirakının perspektivləri və qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin səmərəliyinin qiymətləndirilməsi

3.2 Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı əlaqələri və xarici ticarətdə malların gömrük dəyərinin tənzimlənməsi

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Dissertasiyanın aktuallığı. Respublika iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə transformasiyası, dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası onun tənzimlənməsinin üsullarından istifadə edilməsini təkidlə tələb edir. Müstəqillik əldə olunduqdan sonra Azərbaycanda inzibati-amirlik metodları əsasında qurulmuş iqtisadi münasibətlərin ləğv edilməsi, bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması prosesi baş verdi. Burada sosial iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi, habelə yeni iqtisadi təfəkkürün inkişafı istiqamətində bir sıra fundamental məsələlər həyata keçirildi.

Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf proqramının həyata keçirilməsi istiqamətlərindən biri iqtisadiyyatın dövlət maliyyəsi vasitəsilə tənzimlənməsidir.

İqtisadiyyatın dövlət maliyyəsi vasitəsilə tənzimlənməsi maliyyə üsullarının tətbiqi ilə makroiqtisadi tarazlığa, inkişafa nail olmaqdır. Bu isə büdcə-vergi sahəsində aparılan əsaslı islahatlarla bağlıdır. İqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafı, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması əsasən vergilər vasitəsilə formalaşır. Bu baxımdan malların gömrük dəyərinin düzgün qiymətləndirilməsi mövzusunun araşdırmaq olduqca aktualdır.

Son illərdə Respublikamızda büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, xarici iqtisadi fəaliyyətin coğrafiyasının, miqyasının genişləndirilməsində gömrük vergilərinin rolu get-gedə artır. Buna görə gömrük-tarif tənzimlənməsi, gömrük ödənişləri mexanizminin təkmilləşdirilməsi vacib problemlərdən biridir. Müasir dövrdə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində, idxal - ixrac əməliyyatlarının, sahibkarlığın stimullaşdırılmasında, vergi, gömrük sisteminin mexanizminin təkmilləşdirilməsi xüsusi rol oynayır.

Göstərilən məsələlər rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük vergilərinin yeri və rolunun qiymətləndirilməsinin, gömrük-tarif tənzimlənməsinin bazar iqtisadiyyatının

tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsini təkidlə tələb olunur. Mövcud dissertasiya işinin aktuallığı göstərilən məsələlərlə sıx əlaqədardır.

Müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Respublikanın milli iqtisadiyyatının bazar üsulları əsasında inkişaf etdirilməsini strateji kurs kimi seçmişdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir dövlətin inkişaf səviyyəsi, onun beynəlxalq aləmdə nüfuzu müəyyən mənada həmin ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf dərəcəsi ilə ölçülür. Bu, baxımdan dövlət bir sıra mühüm funksiyaları öz üzərinə götürməklə bazar iqtisadiyyatı mexanizminin tam, səmərəli fəaliyyətini təmin etməlidir. Bu işin mühüm tərəfi çevik, səmərəli maliyyə-büdcə, gömrük-vergi sisteminin yaradılmasıdır.

Respublikada dövlət maliyyə-büdcə, gömrük-vergi siyasətinin prioritetlərini dəyişməklə yalnız iqtisadiyyatdakı konyuktur kənarlaşmaların yumşaldılmasına deyil, həm də milli iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsinə, tədricən inkişafına təsir göstərir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün hər hansı üsulun tətbiqi mövcud şəraitdə respublikamızda baş verən iqtisadi proseslərin daha dərinlən öyrənilməsinə, maliyyə tənzimləyicilərindən istifadə edərək iqtisadi inkişafın mümkün istiqamətlərinin araşdırılmasını, geniş təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyinin təmin edilməsində dövlət büdcəsinin rolunun tədqiq edilməsini zəruri edir. Bu işdə isə ölkədə gömrük, vergi sistemlərinin düzgün təşkil edilməsi mühüm rol oynayır.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsaslarının, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin mühüm vasitəsi kimi çıxış edən gömrük-tarif siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri Azərbaycanın iqtisadçılarından Z.Ə. Səmədzadə, Ə.C. Muradov, A.Ş.Şəkərəliyev, D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı və s. xarici iqtisadçılardan - D.Keyns, A.Smit, V.R. Makkonell, R.M.Kempell, P.A. Samuelson, A.Laffer, R.İ. Ryabov, V.M. Fedosov və

başqalarının elmi əsərlərində öyrənilmişdir. Bu işdə problemin çox aspektliyi , bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun kompleks şəkildə tədqiq edilməməsi tədqiqat mövzusunun seçilməsinə əsas verir.

Dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri. İşin məqsədi Respublikamızda büdcə-vergi sisteminin müasir vəziyyətini qiymətləndirmək, onun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun gömrük dəyərlərinin qiymətləndirilməsi, vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi zəruri hesab edilir:

- 1 Ölkə iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlət maliyyəsinin yeri və rolunu müəyyən etmək;
- 2 büdcə , gömrük-vergi sisteminin nəzəri-metodoloji əsasını araşdırmaq;
- 3 gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sisteminin beynəlxalq təcrübəsini tədqiq etmək;
- 4 Respublikada gömrük sisteminin inkişaf mərhələlərini və gömrük islahatlarının səmərəliliyini öyrənmək;
- 5 Dövlət büdcəsinin formalaşmasında gömrük-vergi növlərinin , resursların ayrı-ayrı növlərinin rolunu qiymətləndirmək;
- 6 Ölkə iqtisadiyyatının, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində gömrük-vergi siyasətinin səmərəliliyini öyrənmək;
- 7 Müasir şəraitdə şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük tariflərinin rolunu müəyyənləşdirmək;
- 8 Respublikada gömrük-vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər işləyib hazırlamaq.

Dissertasiyanın predmeti və obyekt. Dissertasiyanın predmetini Respublikada büdcə gəlirlərinin formalaşmasının metodoloji əsasları , gömrük-

tarif mexanizmi təşkil edir. Obyekti kimi isə iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin gömrük-tarif mexanizmi çıxışdır.

Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin , Nazirlər Kabinetinin sosial-iqtisadi proqramların həyata keçirilməsi üzrə qəbul etdikləri qərarlar, sərəncamlar, normativ hüquqi aktlar, tanınmış iqtisadçı alimlərinin elmi əsərləri təşkil etmişdir. İşində müqayisə, mütləq, nisbi və orta kəmiyyət, dinamika sıralarının təhlili və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

İşin informasiya bazasını AR Dövlət Statistika Komitəsinin, Vergilər Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin nəşr etdirdiyi bülletenlərin, məcmuələrin, habelə dövrü mətbuatın materialları təşkil edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi:

1 bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın gömrük sistemi vasitəsilə tənzimlənməsinin metodoloji əsaslarının mühüm prinsipləri əsaslandırılmışdır.

2 Respublikamızda gömrük-vergi siyasətinin, gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsinin konseptual əsasları müəyyən olunmuşdur.

3 Gömrük vergi , rüsum daxilolmalarının müasir vəziyyəti , onun inkişaf meyilləri qiymətləndirilmişdir. Bundan əlavə büdcə-gömrük vergi islahatının səmərəliliyinə təsir göstərən faktorlar müəyyən edilmişdir.

4 gömrük-tarif siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühüm amili kimi gömrük dəyərlərinin qiymətləndirilməsi, rüsumlarının təsnifatlaşdırılması müəyyən olunmuşdur.

5 Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində, tənzimlənməsində, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük tariflərinin, rüsumlarının rolu qiymətləndirilmişdir.

6 Gömrük-vergi, gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən dövlətin əsas maliyyə planı olan büdcənin gəlirlərinin formalaşdırılmasında, gömrük-vergilərin səmərəli nisbətində təmin edilməsi, iqtisadiyyatın gömrük-tarif tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi işində istifadə edilə bilər. Bundan əlavə makroiqtisadi sabitliyə nail olunmasında gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin rolunun gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin, Respublika iqtisadiyyatının inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında istifadə etmək olar.

FƏSİL I MALLARIN GÖMRÜK DƏYƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARTI

1.1. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin nəzəri konseptual əsasları

«Gömrük tarifi haqqında» Qanununda tətbiq edilmək üçün gömrük nəzarətinin əsas hüquqi prinsipləri və gömrük dəyərinin normaları müəyyənləşdirilməsidir. Dünya Ticarəti üzrə kodeks adlanan baş razılaşmalar tariflər (QATT) gömrük dəyərinə uyğunlaşdırılmışdır. Dünya əksər ölkələrinin birləşdiyi bu razılaşmanın məqsədi neytral sistemlə malların gömrük dəyərini müəyyənləşdirmək üçün vahid qayda yaratmaq, istənilən qaydada gömrük dəyərlərinin təyin edilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə gömrük dəyəri haqqında beynəlxalq prinsiplərə uyğun qanunvericilik normaları yaradılması respublikamızın iqtisadiyyatının beynəlxalq əlaqələrə səmərəli inteqrasiyasının vacib şərti hesab edilir və milli gömrük qanunçuluğunun inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsidir.

Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyəti, ölkənin təsərrüfat-hüquq sisteminin inkişaf etmiş kapitalist ölkələrindən fərqlənməsi, praktiki işdə, gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsində əsaslı çətinlik yaradır və normativ-hüquq bazanın real şəraitə uyğunlaşmasını tələb edir. Buna görə də Azərbaycanın Ümumi Dünya Ticarət Təşkilatının daxil olmasının nəzərdə tutulması ilə əlaqədar beynəlxalq norma və prinsiplərin gömrük məqsədi ilə gömrük sənədlərində öz əksinin tapılmasına ehtiyac vardır. Respublikanın yerli normativ bazanın gömrük dəyəri üzrə gələcək inkişafı və təkmilləşdirilməsi onun beynəlxalq norma qaydalarla uyğunlaşdırılması istiqamətlərində həyata keçirilməlidir.

Gömrük dəyəri – bu mallara gömrük vergisinin qoyulması üçün malların dəyəridir. Daha doğrusu başlanğıc hesablama bazasıdır. Belə ki burada rüsum, əlavə gəlir vergisi, gömrük qeydiyyatı, yığımlar və s. nəzərə alınır. Belə ki, malların gömrük dəyərinin əsas təyinatı – gömrük vergiləri üçün baza olmaqdan ibarətdir.

Gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün hamının istifadə edə biləcəyi metodika və müəyyən edilmiş qaydaların mövcudluğu bütün Xarici İqtisadi Fəaliyyətlə məşğul olan iştirakçıları bərabər vəziyyətdə qoyur, xarici ticarət əlaqələrini qurarkən, əvvəlcədən bütün bağlaşmaların iqtisadi parametrlərini bilməklə iştirak etmənin dərəcəsini müəyyən etməyə şərait yaradır.

Vergilərin müəyyən edilməsi hər bir sistemi onun fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etmək üçün hər ehtimala qarşı iki tədbiri nəzərdə tutur: 1) vergi qoyma bazasının hesablanmasında dəqiq qayda yaradılması. Belə ki, doğrusu bu başlanğıc bazanın əsas elementlərinin siyahısını və onların qaydalarını müəyyənləşdirmək. 2) dövlət nəzarətini həyata keçirmək üçün lazımı nəzarət mexanizminin vergiqoyma bazasının yaradılmış qanunlara uyğun aparılmasına nəzarət etmək imkanı yaransın.

«Gömrük qanunları» haqqında qanunda göstərilir ki, “Malların gömrük dəyəri” struktur göstəricilərinin qanunauyğun müəyyənləşdirilməsi və onun dəqiq reqlament qaydası ilə müəyyənləşdirilməsi məqsədinə xidmət edir. Bundan başqa əsas təyinatdan əlavə gömrük dəyərindən birbaşa və ya dolaylı yolla digər gömrük məqsədləri üçün, gömrük statistikasının aparılması, barter işlərində malların qiymət xüsusiyyətlərinin yoxlanılmasında, ekvivalent mal göndərişlərində idxal-ixrac əməliyyatları həyata keçirərkən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsində, qoyulmuş dəyər kvotasına nəzarətdə özünü göstərir.

Ölkədə Gömrük dəyərinə nəzarət təmiz vergi funksiyasından başqa müəyyənləşdirmə mexanizminin çoxluğunu, bazar iqtisadiyyatının qurulması təsərrüfat subyektlərinə bərabər rəqabətli şərait yaratmaqla məsələlərinin həll edilməsinə xidmət edir.

Respublika Xarici İqtisadi Fəaliyyətlə məşğul olan iştirakçılar rüsum və vergilərin hesablanmasına dair qaydaya görə malların gətirilməsində bərabər şəraitdə qorunurlar.

Ölkəmizdə gətirilmiş mallara dəqiq norma və gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün həyata keçirilmə qaydası (dövlət tərəfindən, onu təmsil edən strukturun) səmərəli sistem yaratmaq, onların həyata keçirilməsində nəzarəti

nəzərdə tutur. Respublikamızda gömrük dəyərinə nəzarət və onun müəyyənləşdirilməsi əməliyyatı xarici ticarət fəaliyyəti xüsusilə ticarət edən tərəflərin gömrük qanunlarının uyğunluğu ilə də əlaqədardır. Bu Xarici İqtisadi Fəaliyyətdə iştirak edən iştirakçıların idxal-ixrac əməliyyatlarının təşkilini xeyli yüngülləşdirir və gömrük mal qeydiyyatlarını sadələşdirir. Belə ki, gömrük dəyəri və onun təşkili ona nəzarət üzrə qurulmuş qanunvericiliyin milli qanunlarla qurulması vacibdir. Beynəlxalq qaydalara əsasən Respublikanın gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilmə qaydasını beynəlxalq prinsiplər əsasında müəyyən edir. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi dövlətlərin kommertiya dairələrinin maraqlarına cavab verir. Mövcud olan beynəlxalq gömrük təcrübəsindən istifadə etməklə xarici ticarət tərəf müqabilələri ilə qarşılıqlı fəaliyyəti asanlaşdırır. Malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində dünya praktikasına istinad etmək müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya təcrübəsində gömrük sərhəddindən keçirilən malların gömrük vergilərinin alınmasını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə qiymətləndirilməsi beynəlxalq gömrük təcrübəsindən ən mürəkkəb əməliyyatlardan biri hesab edilir. Belə ki, hazırki gömrük dəyərini müəyyən etmək sistemi birdən yaranmamışdır. Son dövrdə xarici ticarətdə iştirak edən əksər ölkələr gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün beynəlxalq sistemdə mövcud olan iki qaydadan «Brüssel» və ya «QATT» üsulundan birini istifadə edirlər. Bundan başqa xarici ticarət dövriyyəsində əsaslı rol oynamayan az qism ölkələr vardır ki, onlar özlərinin mallarının milli gömrük dəyərini təyin etmək metodlarından istifadə edirlər.

Belə bir fakt göstərmək lazımdır ki, 1950-ci ildə bir sıra Qərbi Avropa ölkələrinin təşəbbüsü ilə malların gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin unifikasiya olunmuş metodologiyasını hazırlamaq üçün Brüssel şəhərində saziş imzalamışlar. Bu sazişə əsasən «Brüssel gömrük dəyəri» (BGD) malların normal dəyəri kimi müəyyənləşdirilir. Belə ki, satıcı və alıcıdan bir-biridən asılı olmayan şəraitdə tam rəqabət və açıq bazarda qiymətlər yaranır.

Mövcud Brüssel gömrük dəyəri konvensiyasına 75-dən artıq ölkə qoşulmuş və 80-cı illərə qədər malların dəyərini müəyyən etməyin ən geniş yayılmış üsul olmuşdur.

Beynəlxalq Gömrük Dəyəri konvensiyası həqiqətdə Qərbi Avropa təcrübəsini unifikasiya olunmuş metodika kimi möhkəmləndirmiş oldu.

Amerika Birləşmiş Ştatları və Kanada konvensiyaya qol çəkməmiş və özünün gömrük praktikasında ondan və onun qaydalarından istifadə etməmişdir. Belə ki, Beynəlxalq Gömrük Dəyəri qəbul etmiş bir çox ölkələr ona razılaşma kimi baxmışlar, onun gömrük dəyərini müəyyənləşdirmək üçün unifikasiya olunmuş texniki tezləşdirmə kimi qəbul etmişlər.

Beynəlxalq ticarətin sonrakı inkişafı bu sistemdə müəyyən dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Gömrük qiymətləndirilməsində əksər ölkələrin tələbatlarına və maraqlarına cavab verən yanaşmalar olsun. bunun nəticəsində çoxtərəfli ticarət danışıqlarında, QATT bayrağı altında keçirilən (1973-1979-cu illər) 1979-cu ildə, o cümlədən digər yekun sənədlərinin Tokio mərhələsində imzalanmış «Malların gömrük məqsədi ilə qiymətləndirilməsi» haqqında QATT-ın VII maddəsinin tətbiqinin razılaşma əsasında həyata keçirilməsi.

Bundan başqa QATT-ın gömrük qiymətləndirilməsi haqqında Tokio raundunun sonuncu mərhələsində imzalanmış razılaşması əsas 4 hissədən ibarətdir: I gətirilmiş mallardan gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi. II bu razılaşmada imza edən tərəflər arasında mübahiləli məsələləri həll etmək üçün və buna nəzarət etməyə beynəlxalq orqanın yaradılması. III inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusi differensasiya olunmuş rejim. IV yekun şərtləri adlanan hissə razılaşmanı tanımaq və ona birləşmək, razılaşmanın əməl etmə şərtləri öz əksini tapmışdır. Sazişə görə malın gömrük dəyəri, ixrac ölkəsinin idxal tərəfinə satılması məqsədi ilə faktiki haqqı ödənilmiş və ya haqqı ödəniləcək malın qiyməti kimi, həmin malın üzərinə nəzərdə tutulmuş əlavənin korrektirovkası kimi əlavə edilir. Bundan başqa razılaşma malların gömrük qiymətinə həmçinin qiymətə konkret mümkün əlavələrə yanaşmanın dəqiq şəraitini də nəzərə alır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Gömrük sistemi qiymətlərinin tətbiq edilməsi razılaşma tərəfindən müəyyən edilmiş məsələlər Uruqvay raundunun çoxtərəfli ticarət danışıqlarının müzakirə məsələlərindən biri hesab edilir. Uruqvay raundunun bu danışıqlardakı yekun aktı 15 aprel 1994-cü ildə Mərakeş şəhərində imzalanmışdır. Bu akt özündə «Tariflər və ticarət haqqında baş razılaşmanın VII maddəsinin yerinə yetirilməsini» bir daha zəmanət vermişdir.

Qəbul edilmiş razılaşma gömrük qiyməti haqqında Tokio raundunda olan bütün prinsip və metodları praktiki cəhətdən saxlayır. Bundan əlavə Uruqvay raundunun gedişində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi haqqında ayrıca qərar qəbul edilmişdir. Bu qərar əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrə həmçinin gömrük əməkdaşlıq sovetinin yenidən yaradılması Ümumdünya gömrük təşkilatının yaradılması haqqında təşkilatı məsələlər müzakirə olunmuşdur.

Beynəlxalq Təşkilatların bu sahələrdəki təcrübələrini əsas götürərək yenidən müstəqillik əldə etmiş Respublikamız bu sahəyə aid qanunlar qəbul etməyə başladı. Belə ki, «Gömrük tarifi haqqında» AR qanunu 1995-ci il Azərbaycan gömrük nəzarəti təcrübəsində gətirilən malların gömrük dəyərinin təyin edilməsinin başlıca prinsip və normalarının hüquqi əsasını müəyyən edir. Bu prinsip və normalar mütəxəssislər arasında «Gömrük dəyəri kodeksi» adlandırılan, tarif və ticarət üzrə baş sazişin GATT VII maddəsinin tətbiqi üzrə Sazişin müddəaları ilə tətbiq edilmişdir. «Gömrük kodeksi»dən Respublikamız geniş şəkildə istifadə etməyə başladı.

Barəsində söhbət gedən və dövlətlərin əksəriyyətinin qoşulduğu Sazişin məqsədi göydəndüşmə və saxta gömrük dəyərindən istifadənin qarşısını ala bilən, malların gömrük dəyərinin təyin edilməsinin vahid və neytral sisteminin bərqərar edilməsidir. Beləliklə, gömrük dəyərinin təyini üzrə Respublika qanunvericilik aktlarının beynəlxalq prinsiplər əsasında formalaşması ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyanın mühüm şərti, milli gömrük qanunvericiliyinin inkişafının keyfiyyətə yeni dövrüdür. Ölkə iqtisadiyyatının keçid dövründəki xüsusiyyətləri, Azərbaycan təsərrüfat hüquqi sisteminin inkişaf etmiş ölkələrin

sistemindən fərqli cəhətləri gömrük dəyərinin təyin edilməsi sisteminin tətbiqində müəyyən çətinliklər yaradır, normativ-hüquq bazanın real şəraitə uyğunlaşmasını tələb edir. Bununla bərabər Respublikamızın yaxın gələcəkdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaq beynəlxalq prinsip və normaların maksimum dərəcədə tətbiqi, onların gömrük dəyərinin təyini üzrə normativ sənədlərdə və ümumilikdə gömrük orqanlarının fəaliyyətində nəzərə alınmasını obyektiv zərurət kimi qarşıda dururur.

Gömrük dəyərinin tətbiqi onun həyata keçirilmiş olduğu funksiyalarda özünü göstərir. Ölkəmizdə gömrük tariflərinin tətbiqi, tarif tənzimlənmələri tədbirləri, onların beynəlxalq norma və qaydalara uyğunluğu, həmçinin tarif əhatəsinin real səviyyəsi gömrük rüsumları və ödəmələrinin bazasının hesablanma formasını müəyyən dən qaydalardan asılıdır. Əmtələrin gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı vergiqaytarma bazasının təyin edilməsi, qaydalarının müəyyən edilməsində həm dövlət, həm də kommersiya dairələri maraqlıdır. Ölkəmizdə Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin 18%-ə qədər gömrük rüsum və vergiləri hesabına formalaşır. Kommersiya dairələri üçün keçirilən mallara vergiqoyma qaydaları barədə bilgiler xarici iqtisadi fəaliyyətin real səmərəsini, konkret müqavilələrin gəlir və çıxarışı hesablamağa şərait yaradır.

Belə ki, idxal rüsumu və vergilərin dərəcələrini dəyişməkdən, gömrük rüsumlarının hesablandığı təyinetmə bazasının dəyişməsi hesabına onların məbləğini əhəmiyyətli dərəcədə artırıb-azaltmaq olar. Bu isə vergitutma bazasına hər hansı məsrəf elementlərini əlavə etmək, yaxud çıxarmaq yolu ilə əldə edilir. Belə ki, beynəlxalq ticarət təcrübəsində gömrük dəyərinin müxtəlif milli metodika əsasında təyini adətən, qeyri-tarif məhdudiyyətlər kimi qəbul edilir. Onda hansı gömrük dəyəri gömrük ödəmələri üçün baza kimi qəbul edilməlidir?

Qeyd etmək olar ki, əmtəənin istehsalçıdan istehlakçıya doğru hərəkətinin müxtəlif mərhələlərində onun dəyəri müxtəlif olacaqdır. Müxtəlif dəyər komponentlərini özündə cəmləşdirəcəkdir və bu dəyərlərin hər biri özünəməxsus qaydada hesablanacaqdır.

Əmtəələrin gömrük sənədlərindən keçirilməsi zamanı gömrük ödəmələrinin hesablanması üçün istifadə olunan dəyəri, malın satıcıdan alıcıya qədər müəyyən hərəkət mərhələsində formalaşır, bu mərhələdə uyğun məsələləri özündə cəmləşdirir və əmtəənin gömrük dəyəri kimi baxılır. Daha dəqiq desək, gömrük dəyəri – malın o dəyəridir ki, gömrük vergitutma məqsədi ilə istifadə olunur, yəni advalar gömrük ödəmələrinin hesablanma bazası kimi qəbul olunur.

Belə ki, «Malın gömrük dəyəri» kateqoriyasının funksional təyinatı da elə bundan, yəni gömrük ödəmələrinin hesablanma bazası hesab edilməlidir.

Bundan başqa gömrük dəyərinin hesablanması bilavasitə və dolaylı yollarla digər gömrük məqsədləri üçün, məsələn, gömrük statistikasına, barter əməliyyatlarında malların qiymətlərinin reallığının yoxlanılması, gətirilən əmtəələrin ekvivalent olmasına nəzarət, idxal ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarəti və s. üçün də mühüm rol oynayır. Bu isə istənilən vergitutma sisteminin tətbiqinə zəruri edilir:

I. vergitutma bazasının hesablanmasının dəqiq qaydasının müəyyən edilməsi, yəni bu bazanın əsas struktur elementlərinin təyini və bu təyinatın qaydasını.

II. dövlətə müəyyən olunmuş qaydalara riayət edilməsini yoxlamağa imkan yaradan zəruri nəzarət mexanizmindən istifadə olunması.

Ölkədə «Malların gömrük dəyəri» məfhumu və onun təyinin sərbəst reqlamentasiyası bu məqsədlərə xidmət edir. Respublikada məqsədlər gömrük dəyərinin təyin edilməsi metodikasının zəruriliyini bir daha nümayiş etdirir. Burada dəqiq norma və qaydaların müəyyən edilməsi gömrük dəyərinin konkret səviyyəsini qeyd etməyə imkan verir ki, bu da özbaşına hesablamalarla gömrük rüsum dərəcələri ilə neqativlərin qarşısı alınsın. Bundan əlavə tərəfdən hamının istifadə edə biləcəyi metodikanın və müəyyən edilmiş qaydaların olması Xarici İqtisadi Fəaliyyət iştirakçıları qarşısında eyni, ədalətli şərtlər qoyur. Xarici ticarət əməliyyatlarının müəyyənliyi səviyyəsini yüksəltməyə, bağlaşmaların iqtisadi parametrlərinin qabaqcadan hesablamaya şərait yaradır. Bir halda ki, söhbət xarici

ticarət fəaliyyətindən gedir, ticarət edən tərəflərin gömrük qanunvericiliyinin unifikasiyası mühüm əhəmiyyət rol oynayır.

Qeyd etmək vacibdir ki, Respublikamızda «Gömrük dəyəri» göstəricisinin funksional əhəmiyyəti onun təyin edilmə metodikasını, həmçinin təyin edilməsinin əsaslı olduğuna nəzarətin məqsəd və texnologiyasını şərtləndirir.

Ölkəmizdə malların gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyətində mühüm rol oynayır

«Gömrük tarifi haqqında» AR Qanunu mallarının qiymətləndirilməsinin ədalətli, vahid və neytral sisteminin təmin edilməsinin əsasını təşkil edir. Burada Qanun gömrük dəyərinin strukturunu dəqiq müəyyən edir – gömrük dəyəri, faktiki olaraq ödənilmiş, yaxud ödənilməli olan qiymət və üstəgəl ona hesablanmalı əlavələr deməkdir. Həmçinin Qanunla müəyyən edilmiş qiymət əlavələrinin və onların siyahısının gömrük orqanları və iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Ölkəmizdə Qanunda göstərilir ki, malların gömrük dəyərləndirmə sistemi Respublika gömrük ərazisinə gətirilən mallara şamil edilir. Bu isə gömrük dəyərinin təyin edilmə üsullarında nəzərə alınmalıdır. Qiymətləndirmə sisteminin dəyişdirilməsindən tam həcmdə ixrac əməliyyatlarında analoji məqsədlə tətbiq edilməsi bir sıra obyektiv səbəbdən mümkün olmur. Bundan əlavə Qanunla müəyyən edilmiş mal qiymətləndirilməsinin ümumi prinsipləri ixrac əməliyyatlarında da istifadə edilir. Bu işdə Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi müstəsna rol oynayır.

Respublikada malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sistemi gömrük qiymətləndirilməsinin beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş ümumi prinsiplərinə əsaslanır. Bu isə Respublikanın gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallara aid olunur.

Respublikanın gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilmə sisteminin tətbiqi qaydası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur (Az.RÇM maddə 11).

Gömrük əməliyyatlarının aparılmasında Malın gömrük dəyərini bəyan etmə məsələsi olduqca vacibdir.

A. Gömrük dəyəri mal Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçilərkən deklarant tərəfindən Dövlət Gömrük Komitəsinin orqanlarına bəyan edilir.

B. Gömrük ərazisinə gətirilən və həmin ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərini bəyan edilməsinin qayda və şərtləri, o cümlədən bəyannamə forması Azərbaycan Respublikasının DGK tərəfindən müəyyən edilir.

V. Gömrük dəyərini deklarant tərəfindən müəyyən edilməsi, bu qanunda nəzərdə tutulmuş üsullara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Q. Gömrük dəyərini müəyyən edilməsinin düzgünlüyünə DGK-nin gömrük orqanı nəzarət edir(Az.R. ÇM maddə 12).

Bu işdə Deklarant hüquq və vəzifələri müstəsna əhəmiyyət kəsb edir:

A. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyəri və onun müəyyən edilməsi ilə bağlı məlumatlar dəqiq, kəmiyyət təyin oluna bilən və sənədlərdə təsdiq edilmiş məlumatlara uyğun olmalıdır.

B. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş malın gömrük dəyərini dəqiqləşdirmək zərurəti yarandıqda gömrük orqanına qanunvericiliyinə uyğun olaraq əmlak girovu qoymaq və ya müvəkkil bankın təminatını almaq şərti ilə bəyan edilən malın istifadə üçün ona verilməsi barədə müraciət edə bilər. Bundan başqa keçirilən mal üçün AR DGK gömrük orqanı tərəfindən gömrük qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq gömrük rüsumları ödənilməlidir.

1.2. Malların qiymətləndirilməsinin gömrük

dəyərinin dünya təcrübəsi

Dünyanın mövcud olan beynəlxalq hüquqi standartlar GATT çərçivəsində formalaşmışdır. Hal-hazırda gömrük dəyərinin təyin edilməsi üzrə iki beynəlxalq qayda mövcuddur. 1953-cü ilin iyul ayının 28-də qüvvəyə minmiş birinci beynəlxalq qayda gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi üzrə Brüssel Konvensiyası, ikinci qayda isə 1979-cu il GATT sazişinin VII maddəsi təşkil etdiyindən onlar əsasında prinsipial fikir ayrılığı yoxdur. Hər ikisi Brüssel Konvensiyasına əsasən gömrük dəyərinin təyin edilməsi üçün əsas hesab edilir. Əmtəələrin sərbəst rəqabət şəraitində müstəqil alıcı və satıcı arasındakı qiymət kimi başa düşülən normal qiymət əsas hesab edilir. Belə ki, normal qiymət hər iki tərəfi qane edən və həm müqavilədə göstərilən, həm də göstərilməyən heç bir kommersiya, maliyyə və digər münasibətlərin təsir etmədiyi yeganə meyardır. Belə ki, 1979-cu il Sazişində isə «normal qiymət» anlayışı əvəzinə «sövdələşmə qiyməti» anlayışı istifadə edilir. Sövdələşmə qiyməti dedikdə ödənilmiş və ya ödəniləcək faktiki qiymət başa düşülür. Bu qiymətə həmçinin komission ödəncələr, konteynerlərin, taranın, xidmətlərin dəyəri daxil edilir. Burada mal üzərində sərəncama, bağlaşmaya və onun qiymətinə hər bir məhdudiyət olmamalıdır, eyni zamanda satıcı ilə alıcı arasında qarşılıqlı əlaqə olmamalıdır. Dünyada olan gömrük dəyərinin təyin edilməsi üsullarını əsas götürür. Respublikamıza idxal edilən malların gömrük dəyərinin təyin edilməsi üsullarından hazırda qüvvədə olan gömrük tarifi haqqında qanuna əsasən istifadə edilir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda gömrük tarifi qanununa əsasən gömrük dəyərinin aşağıdakı üsullardan istifadə edilir:

	<i>Üsulun adı</i>	<i>GATT sazişi üzrə maddə</i>	<i>«Gömrük tarifi haqqında» qanunun maddəsi</i>
<i>1</i>	<i>Gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə</i>	<i>1</i>	<i>18</i>

2	<i>Eyni malların sövdələşmə qiyməti ilə</i>	2	19
3	<i>Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə</i>	3	20
4	<i>Dəyərin çıxarılması üçulu</i>	4	21
5	<i>Dəyərin toplanması üsulu</i>	6	22
6	<i>Ehtiyat üsul</i>	7	23

Hal-hazırda Respublikamızda alqı satqı sövdələşmələri üçün gömrük dəyərinin təyin edilməsinin əsas üsulu gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə təyin edilməsi üsuludur. Məhz buna görə də qiymətləndirmə bu üsulun tətbiq edilməsinin mümkünlüyünün araşdırılması ilə əlaqəli şəkildə öyrənilmişdir.

Belə ki, əsas üsul bu və ya digər səbəbdən tətbiq edilə bilməzsə, qalan beş üsuldan biri tətbiq edilir. Belə bir məsələni göstərmək lazımdır ki, sonrakı qiymətləndirmə üsulu o zaman tətbiq edilir ki, ondan əvvəlki üsul gözlənilən səmərəni verməsin. İkinci və üçüncü üsullar gömrük dəyərinin təyin edilməsində ilkin baza kimi eyni malların və eynicinsli malların sövdələşmə qiymətlərinə söykənir. Bu zaman həm gömrük orqanlarında olan məlumatlar, həm də deklarant tərəfindən sənədli təsdiq tapmış məlumatlar istifadə edilir. Məlumatların seçilməsində əsas meyar dəyərləndirilən sövdələşmənin şərtlərinə yaxınlıq dərəcəsidir. Dəyərin çıxılması və toplanması üsulları gömrük dəyərinin hesablanması prinsipinə fərqli bazasını olmasını göstərir.

Tətbiq olunan IV üsul malların dəyişilmədən satıldığı qiymətə əsaslanır. IV üsul malın istehsalına çəkilən məsrəflər barədə məlumata əsaslanır. IV üsul ehtiyat üsuludur və o zaman tətbiq edilir ki, ilk beş üsuldan istifadə etmək mümkün olmasın.

Malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində malın mənşə ölkəsinin təyini meyarlarının müəyyənləşdirilməsi olduqca vacibdir

Beynəlxalq təcrübədə beynəlxalq gömrük hüququnun mənbələrindən biri olan gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və harmonikləşdirilməsi barədə Kyoto Konvensiyasında mənşə ölkəsinin təyini üçün beynəlxalq ticarət təcrübəsində istifadə edilən üç əsas meyar müəyyən edilmişdir.

I. Emal edilmə meyarı idxal əmtənin verilmiş ölkələrinin ərazisində elə yenidən emal dərəcəsini nəzərdə tutur. Malın əmtəə təsnifatında mövqeyini dəyişir, yəni gömrük tarifinin tətbiq edildiyi bir mal mövqeyindən digərinə keçirir. Əmtənin onu yeni təsnifat mövqeyinə keçirən yenidən emalı əsas verir ki, emalın həyata keçirildiyi ölkənin ərazisindən çıxmış yeni əmtəə kimi baxılması və bu ölkənin mənşə ölkəsi kimi hesab edilməsi mümkün hesab edilsin.

II. Hazır məhsulun son dəyərində xarici material və komponentlərin son hədlərini müəyyən edilməsi.

III. Mənşə ölkəsinin yalnız əmtənin tam istehsal edildiyi ölkə hesab ediləcək malların siyahısının müəyyən edilməsi. Belə əmtəələr faydalı qazıntılar, canlı heyvanların məhsullardan istehsal edilən bütün (məhsullar) mallar. Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 26-cı maddəsində tamamilə həmin ölkədə istehsal edilmiş sayılan əmtəələrin siyahısı verilmişdir.

Hazırkı innovasiyalar və elmi-texniki tərəqqinin reallığının tərənnümü kimi tamamilə verilmiş ölkədə istehsal edilmiş əmtəələrin siyahısına həmin ölkəyə məxsus, yaxud onun icarəyə götürüldüyü kosmik gəmilərdə və onların vasitəsilə açıq kosmosda alınmış yüksək texnologiya məhsulları da aid olunur.

Belə ki, əmtənin mənşəyinin təyin edilməsində kifayətedici emal meyarından əmtənin istehsalında iki və daha artıq ölkə iştirak etdikdə istifadə edilir. Mövcud meyara görə əmtənin mənşəyi onun axırncı kifayət qədər emala məruz qaldığı, yəni əmtəəyə səciyyəvi xassələr verilə bildiyi qədər emala məruz qaldığı ölkə hesab olunur.

Dünyada kifayət qədər emal edilmə meyarının ifadə formaları bunlar hesab edilir:

I. əmtənin mövqeyinin dəyişilməsi qaydası – emal nəticəsində əmtə nomenklaturası üzrə təsnifat kodunun hər hansı ilk dövr rəqəm səviyyəsində dəyişməsi.

II. advalor hissə qaydası –əmtənin dəyərinin istifadə edilən əmtəələrin və ya əlavə edilmiş dəyərin faiz payının qiymətin müəyyən hissəsinə çatdığı səviyyədə fərqlənməsi.

III. Əmtənin mənşə ölkəsindən olduğunu hesab etməyə kifayət edən, yaxud kifayət etməyən istehsal və ya texnoloji proseslərin siyahısının tərtib edilməsi.

Hal-hazırda əmtəəməvqeyinin dəyişilməsi qaydasından istifadə edildikdə, istisna, yəni istehsal yaxud texnoloji əməliyyatları əks etdirən siyahılar tətbiq edilir Belə ki, bu cür əməliyyatlar əmtəə mövqeyinin dəyişməsinə gətirib çıxarsa da, kifayətedici emal əlamətləri hesab edilmir.

Tətbiq edilən advolar hissə qaydasında kifayətedici emal meyarı kimi istifadə edildikdə dəyər göstəriciləri belə müəyyən edilir:

1. idxal edilmiş materiallar üçün – gömrük dəyəri üzrə və yaxud onların mənşəyi məlum deyilsə, istehsal ölkəsi ərazisində ilk satış üzrə müəyyən edilmiş qiymətlərlə.

2. mövcud əmtəələr üçün – franko-zavod, yaxud satıcının ixrac qiymətləri üzrə.

Belə ki, konkret mallar üzrə onların mənşəyinə görə əlahiddə meyarlar müəyyən edilmirsə ümumi qayda tətbiq edilir. Belə ki, əmtəə o zaman kifayət qədər emal edilmiş hesab edilir ki, əmtəə mövqeyi əmtəə nomenklaturasında hər hansı ilk dövr rəqəm səviyyəsində dəyişilmiş olsun.

Qeyd etmək lazımdır ki, kifayətedici emal meyarının tələblərinə aşağıdakı əməliyyatlar aid etmək olmaz:

1) saxlanması və nəql edilməsi zamanı onların mühafizəsini təmin edən əməliyyatlar.

2) əmtələrin satışı və nəql etməyə hazırlanması əməliyyatları.

3) sadə yığma əməliyyatları.

4) ilkin əmtələrin seçilməyən dərəcədə əmtələrin xassələrini dəyişən qarışdırma əməliyyatları.

5) heyvanların kəsilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, istehsal və nəqletmə şəraitinə görə bir partiya göndərilə bilməyən sökülmüş, yaxud yığılmamış halda olan əşyalar bir neçə partiya halında göndərilirsə, mənşə ölkəsi nöqtəyi-nəzərindən vahid əşya kimi nəzərə alınmalıdır:

I. müvafiq gömrükxananın əmtəənin bir neçə partiyaya bölünməsi, partiyanın müfəssəl spesifikasiyası, əmtəənin dəyəri və mənşə ölkəsi barədə xəbərdar edilməsi.

II. bütün partiyaların bir ölkədən, bir idxalatçı tərəfindən göndərilməsi;

III. bütün partiyaların bir gömrükxanadan verilməsi.

IV. bütün əmtəə partiyalarının göndərilməsi 6 aydan artıq vaxt ola bilməz.

Qeyd etmək vacibdir ki, əmtəənin mənşə ölkəsinin təyini məqsədləri üçün istehsalda istifadə olunan enerji, maşın və avadanlıqların mənşəyi heç bir rol oynamır.

Əmtəənin hər hansı ölkənin gömrük ərazisindən mənşələndiyinin təsdiqi kimi gömrük orqanlarına əmtəənin mənşə sertifikatı təqdim olunmamalıdır.

Mövcud sənəd əmtəənin mənşəcə mənsub olduğu ölkənin səlahiyyətli orqanı tərəfindən verilir..

Hal-hazırda Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv dövlətlər sertifikatları təsdiq etmək səlahiyyətli olan orqanların imza və möhür nümunələrini müqayisə

məq-sədilə mübadilə edirlər. Nümunələr təqdim edil-mə-dik-də sertifikatlar etibarsız hesab edilir və bu əmtəələrə tarif və vergi preferensiyaları tətbiq olunmur.

Təcrübədə sertifikat verildiyi əmtəə barədə aşağıdakı vacib məlumatları olmalıdır:

1. ixracatçının adı və ünvanı

2. idxalatçının adı və ünvan

3. daşınma vasitəsi və geniş istiqaməti

4. yerlərin sayı və növü, əmtəənin təsviri, əmtəənin eyniləşdirilməsi üçün vacib olan bütün məlumatlar

5. brutto və netto çəkisi

Bundan başqa sertifikat əmtəənin sənəddə göstərildiyi ölkədən mənşələndiyini birmənalı şəkildə şəhadətnamə hesab edilir.

Təcrübə göstərir ki, sertifikat əmtəənin gömrük orqanlarına Yük Gömrük Bəyannaməsi və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün tələb olunan digər sənədlərlə birgə təqdim edilir. Sertifikat itirildikdə təsdiq edilmiş surəti təqdim olunur. Müəyyən edilmiş qaydada rəsmiləşdirilmiş mənşə sertifikatının və ya əmtəənin mənşəyi barədə məlumatların təqdim edilməsi əmtəənin gömrük sərhəddindən buraxılması əsas hesab edilmir. Bunun üçün dövlətin beynəlxalq sazişlər və digər öhdəlikləri yaxud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddəalar əsas götürülə bilər.

Müstəsna hallarda mənşə sertifikatı tarif preferensiyalarının tətbiq edilməsi üçün əsaslı olmaya bilər.

Tədqiqatlar göstərir ki təcrübədə gömrük dəyərinin, gətirilən əmtəələrin sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsindən geniş istifadə edilir. Belə ki,

gömrük dəyərinin, gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə müəyyən edilməsi üsulu dəyər əsasına malik olan alqı-satqı xarici ticarət bağlanmalarına uyğun olaraq gətirilən əmtəələrə tətbiq edilir. Mövcud hesablaşma forması, inkasso, bank köçürməsi, akkreditiv prinsipial əhəmiyyətli rol oynamır. Ölkədə

gömrük rəsmiləşdirilməsi anına, ödəniş sənədlərinin olmaması I üsulun tətbiqindən imtina edilməsinə və digər üsullardan istifadə edilməsinə əsas hesab edilmir. Belə ki, fakturada göstərilən və deklarant tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyəri gömrük orqanları tərəfindən ödənc sənədləri olmadan qəbul edilmirsə, bu zaman şərti buraxılış rejimindən istifadə etmək olar.

Tədqiqatlar göstərir ki, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin sənədləşdirilməsi və unifikasiyası məqsədi ilə şərti dəyər bağlaşmaları ilə gətirilən əmtəələrin gömrük dəyərinin I üsulla təyininə icazə verilir. Həmin bağlaşmalara mübadilə, kompensasiya göndərişləri, zəmanət hesabına və əvəzsiz göndərmələri, zəmanət hesabına və əvəzsiz göndəririlər aid edilir. Bu zaman müvafiq sənədlərdə, kompensasiya ödənişlər aid edilir. Belə ki, müvafiq sənədlərdə, preforma hesablarda, gətirilən ölkənin gömrük bəyannaməsində bu əməliyyat üzrə əmtəələrin hər birinin dəyəri göstərilməlidir.

Bundan başqa müqavilə-komissiya və ya konsiqnasiya əsasında gətirilən əmtəələrə bu üsul tətbiq edilir. Çünki bu halda əmtəənin mütləq alqı-satqısı deyil, yalnız satış üzrə xidmətlər göstərilməsindən söhbət gedə bilər.

AR-ın “Gömrük tarifi” haqqında qanunun 18-ci maddəsinin birinci bəndinə görə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malın gömrük dəyəri əmtəənin gömrük sərhəddindən keçildiyi anda bu əmtəə üçün faktiki ödənilmiş və ya ödəniləcək sövdələşmə qiymətidir. Sövdələşmə qiyməti müəyyən edilmiş və hesabdan çıxmalar nəzərə alınmalıdır. Gömrük dəyərini aşağıdakı formula ilə hesablamaq olar:

GÖMRÜK DƏYƏRİ
=
<i>Gətirilən əmtəyə görə ödənilmiş və (ödənilməmiş) ödənilməli olan sövdələşmə qiyməti</i>
+
<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>əmtənin hava və dəniz limanınadək, yaxud respublikanın gömrük ərazisinə daxil olduğu digər yerə qədər çəkilən</i> 2. <i>nəqliyyat xərcləri</i> 3. <i>yüklənmə xərcləri</i> 4. <i>sığorta xərcləri</i>

Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan qiymət-alıcının satıcıya idxal əmtələri üçün ödədiyi, yaxud ödəyəcəyi, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi anınadək hələ ödəməmiş olduğu ödənc məbləğlərinin məchuludur. Ödəniş köçürmə, akkreditiv, inkasso, qarışıq və digər qanuni hesablaşma formasında olur.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MALLARIN GÖMRÜK DƏYƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİNİN MÖVCUD DURUMU VƏ ONUN QİRMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1 Malların gömrük dəyərini qiymətləndirilməsi sisteminin müasir vəziyyəti və onun müqayisəli təhlili

Hal-hazırda Respublikamızda gömrük nəzarətində risklərin idarə olunması sistemi tətbiq edilir. Belə ki, risklərin idarə olunması sistemi bütün gömrük əməliyyatlarında həyata keçirilməsində gömrük dəyərlərinin düzgün müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, risklərin idarə olunması idarəetmənin yeni növü deyil. Bu sistem əvvəllərdə bankçılıq sahəsində, sığorta şirkətlərində, investisiya layihələri, digər maliyyə sahələrində, bu və ya digər itki ehtimalı ilə əlaqədar dövri əməliyyatlarda tətbiq edilib.

Hal-hazırda gömrük orqanları bu yanaşmadan öz resurslarını səmərəli idarə olunması, ticarətin sadələşdirilməsi, fəaliyyətin şübhəli əməliyyatlar üzərində cəmləşdirilməsi üçün istifadə edilir.

Belə ki, gömrük dəyəri və riskləri, risklərin idarə edilməsi sistemi anlayışına diqqət etmək lazımdır.

AR Gömrük Məcəlləsində risklər - gömrük qanunvericiliyinə əməl olunmaması ehtimalları kimi müəyyən edilib. Belə ki, şübhəli əməliyyatların ehtimal edildiyi - fiskal siyasət, qaçaqmalçılığın qarşısının alınması, valyuta nəzarəti, ekologiyanın qorunması kimi sahələrdə gömrük orqanlarının məşğul olduğu geniş əhatəli məsələləri özündə birləşdirir.

Bu sistem özündə informasiyanın toplanması, məlumat bazasının yenilənməsi, risklərin təhlili, proseslərin monitorinqi, mənfi təsirin səviyyəsi, ehtimalının müəyyən olunmasını tələb edir. Bundan əlavə risk profillərinin yaradılması, nəticələrin dövri monitorinqini aparan ümumi idarəetmə prosesidir. İdarəetmə İKT-nin dəstəyi, geniş informasiya axınının emalı, risk profillərinin

tətbiqi kimi müəyyən tətbiq mərhələlərində fəaliyyətin avtomatlaşdırılması olmadan həyata keçirmək olmaz. Elektron proqram mühitinin təkmilləşdirilməsində əsas stimül prezidentin "Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər" haqqında sərəncamdır. Mövcud metodların inkişafı, təhlilin yanaşması, risk profillərinin tətbiqi, proseslərin yoxlanması üçün artıq təməl vardır.

Gömrük sistemində risklərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi təkcə beş fazada deyil, belə ki, idxal, ixrac, tranzit istiqamətlərində də işləyir. Bu isə gömrük sistemində strateji istiqamətini həyata keçirməyə şərait yaradır.

Gömrük sisteminin gələcəkdə inkişafı əməliyyatların daha çox şəffaflığına, sərf olunan vaxtın azaldılmasına, ehtiyatlardan effektiv istifadəyə gətirib çıxaracaq.

AR DGK tərəfindən işlənib hazırlanmış və tətbiqolunan iş metodları, habelə proqram təminatı digər ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda, xüsusilə ÜGT-də yüksək dəyərləndirilib. Azərbaycanın gömrük sahəsindəki təcrübəsini hazırda bir sıra ölkələr öyrənir. Belə ki, 2017-ci ildə bir sıra ölkələrlə oxşar sazişlərin imzalanmışdır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası artıq Özbəkistan, Qazaxıstan, Ukrayna və Rusiyadan müvafiq müraciətlər daxil olub. Bundan əlavə Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Təşkilatı, Tacikistan, Qırğızıstan, Özbəkistanda gömrük xidmətlərinin yeniləşməsi üzrə treninqlərin təşkili üçün respublikaya müraciət edilib. Belə ki, bu sahədə təcrübə Tacikistan, Qırğızıstanla əlaqələndirilir. Azərbaycan gömrükçüləri tez-tez Banqkokda keçirilən iclaslarda iştirak edir. Gömrük idarəçiliyində İKT-nin tətbiqi sahəsində Asiya, Sakit okean ölkələrinə kömək olunur. Azərbaycan bu sahədə ekspert sayılan 11 ölkənin sırasına daxil edilmişdir.

Azərbaycanda "ASAN xidmət" mərkəzləri vasitəsilə Respublika ərazisinə müvəqqəti idxal olunan minik avtomobillərinin ölkədə olma müddətinin uzadılması xidməti həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamız postneft dövrünə qədəm qoyub. Respublikanın yeni iqtisadi siyasətinin reallaşdırılmasında gömrük orqanları mühüm işlər görür. Ölkədi sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi və Respublikanın yeni reallıqları baxımından iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı baxımından gömrük orqanlarının qarşısında mühüm vəzifələr qoyulub. Belə ki, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və risklərin azaldılması üçün gömrük-biznes proseslərində ən yeni texnologiyaların və qabaqcıl metodların tətbiqi lazımdır. "ASAN xidmət" vasitəsilə daha çox gömrük xidməti imkanının yaradılması DGK-nin fəaliyyətində bu cür prioritet istiqamətlərdən biri hesab edilir.

Respublikamızda 2016-cı ilin noyabrından "ASAN xidmət" mərkəzlərində müvəqqəti idxal olunan minik avtomobillərinin respublikada olma müddətinin uzadılması xidməti həyata keçirilir. 2017-ci ildə isə gömrük qaydalarının pozulmasına görə inzibati qaydada müxtəlif cərimələrin ödənilməsi imkanını təmin etmək üçün "ASAN ödəniş" portalı fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə gələcəkdə "ASAN xidmət" mərkəzlərində Dövlət Gömrük Komitəsinin informasiya köşklərinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Gələcəkdə Dövlət Gömrük Komitəsi bütün nəzarət-buraxılış məntəqələrində "Tax Free" sisteminin işini təşkil etmək vacib məsələdir. Respublikada "Tax Free" sistemi ölkəmizin turizm sahəsində son illər ərzində görülən işlərin davamlılığını təmin etməkdə mühüm rol oynayır. Bundan başqa ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini möhkəmləndirməyə xidmət edir. Bu sistemin tətbiqinə ilkin olaraq Heydər Əliyev adına hava limanında başlanılıb. Belə ki, bu tətbiqlə əlaqədar yaradılan işçi qrupu tərəfindən digər sərhəd-keçid məntəqələrində də müvafiq işlər görülür və qısa zamanda "Tax Free" sisteminin tətbiqi Respublikamızın bütün sərhəd-gömrük məntəqələrində tətbiq ediləcək.

"Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Respublika ərazisində alınmış istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallara görə ödənilmiş əlavə dəyər vergisinin qaytarılması Qaydası" təsdiq

olunub. Respublikada mövcud qaydaya uyğun olaraq elektron vergi hesab-faktura sistemi vasitəsilə portala daxil edilən aidiyyəti məlumatlar əsasında alıcı tərəfindən şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi gömrük-sərhəd buraxılış məntəqəsində təqdim etməklə əmtəələr üzrə ödənilmiş Əlavə Dəyər Vergisinin geri qaytarılması müvafiq təsərrüfat subyekti tərəfindən həyata keçirilir.

Hal-hazırda ƏDV tətbiq edən 140 ölkə "Tax Free" sisteminə qoşulub ki, bu sistemin tətbiqi xarici turistlərin ölkəyə cəlb edilməsinə səbəb olur. Bundan əlavə onların ölkə ərazisində daha çox mal almaqla, pərakəndə ticarətdə satış dövriyyəsinin artmasına, ixracçıya malların istehsalının stimullaşdırılmasına Respublikaya xarici valyuta axınının artmasına səbəb olacaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızda 2016-cı ildə daxili bazarı qorumaq üçün bir sıra malların idxalına qoyulan rüsumlar artırılmışdır. Bu məsələ 2017-ci ildə də davam etdirilmişdir.

Son dövrdə dövrün tələblərini uyğun olaraq Respublikada yeni yaradılmış istehsal sahələrinin inkişafı, genişləndirilməsi, son məhsul istehsalının artırılması, xarici bazarlara çıxışa əlverişli şəraitin yaradılması, daxili bazarın qorunmasını təmin etmək məqsədilə tətbiq edilən gömrük tariflərinin təkmilləşdirilməsi məsələrinə xüsusi diqqət yetirilir.

Ölkəmizdə "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında" Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2001-ci il tarixli, 80 nömrəli qərarında dəyişikliklər edilməşdir. Nazirlər Kabinetinin 23 sentyabr 2016-cı il tarixli, 367 nömrəli qərarına əsasən, yerli istehsal sahələrini, əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları, emal, tikinti materialları sənayesini qorumaq məqsədilə bir sıra əmtəə mövqeləri üzrə idxal rüsumları artırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜDGT tərəfindən qəbul edilmiş Malların Təsviri və Kodlaşdırılması üzrə Harmonik Sistemin 2017-ci il variantı əsasında, DGK tərəfindən hazırlanmış Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturası, "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən mallar

üzrə gömrük idxal rüsumlarının dərəcələri", "Azərbaycan Respublikasından ixrac zamanı ixrac gömrük rüsumuna cəlb olunan malların siyahısı və ixrac rüsumlarının dərəcələri" layihələri təsdiq edilmək üçün Nazirlər Kabinetinə verilmişdir.

Ölkədə yeni yaradılmış istehsal sahələrini qorumaq üçün mərkəzi icra orqanları tərəfindən təhlillərə əsaslanan bu layihələr təsdiq olunduğu halda, Azərbaycanda tətbiq edilən idxal gömrük rüsum dərəcələrinin təkmilləşdirilməsi prosesi 2017-ci ildə həyata keçiriləcək.

Bundan əlavə Respublikada sahibkarlar yerli məhsulların dəyərini azaldılması və ölkədə istehsalın stimullaşdırılması məqsədilə yerli istehsalda istifadə olunan xammala gömrük rüsumlarını azaltmağı irəli sürürlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızda qabaqcıl ölkələrin gömrük işi sahəsində təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqi, beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılan gömrük qanunvericiliyinin yaradılması sahəsində böyük işlər görülüb. Gömrük-tarif siyasətinin beynəlxalq praktikaya uyğun müəyyənləşdirilməsi tədbirləri vaxtaşırı olaraq davam olunur.

Hazırkı bazar iqtisadiyyatı şəraitində Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaq və ümummilli maraqları müdafiə etmək dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən hesab edilir. Dövlət bu vəzifəni iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olan gömrük siyasəti vasitəsilə yerinə yetirir. Bu sahədə gömrük siyasəti isə XİF-in gömrük-tarif tənzimlənməsi metoduna əsaslanır.

Belə bir məsələni göstərmək vacibdir ki, Respublikamızla azad ticarət sazişi bağlamış ölkələrdən idxal edilən və həmin ölkələrdə tam istehsal olunmuş mallara (mənsə sertifikatı CT-1 əsasında) idxal rüsumları tətbiq olunmur.

Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, son dövrdə Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmində azalma müşahidə edilir. Buna görə də müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsinə diqqət artırılmalıdır.

Belə ki, son iki ildə mövcud qlobal maliyyə-iqtisadi böhran, dünya bazarlarında neft və neft məhsullarının qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi dünya ölkələrinin iqtisadiyyatında böyük dəyişikliklərin, o cümlədən makroiqtisadi göstəricilərin azalma meylinin baş verməsinə səbəb olub. Buna görə də, əməliyyatların həcmünün müəyyən qədər azalması təbii hal kimi qəbil etmək olar.

Ölkəmizdə idxalın həcmində azalmasına baxmayaraq, milli valyutamızın devalvasiyası hesabına 2016-cı ildə AR DGK-də müəyyən edilmiş proqnoz 126,6 faiz yerinə yetirilib. İllik 1 milyard 810 milyon manat proqnoza qarşı faktiki olaraq 2 milyard 291,6 milyon manat gömrük ödənişləri yığılaraq dövlət büdcəsinə köçürülüb. 2017-ci ilin 2 ayı ərzində büdcə proqnozu nəzərdə tutulandan 62,9 milyon manat artıq olmaqla 368,9 milyon manat gömrük ödənişləri yığılaraq dövlət büdcəsinə köçürülüb.

Qlobal dünyada coğrafiyasında mövcud maliyyə-iqtisadi böhran şəraitinin davam edəcəyi təqdirdə, xarici tərəfdaş ölkələrlə iqtisadi münasibətlərin bir qədər azalma meyli gözləniləndir. Buna baxmayaraq iqtisadi böhran şəraiti nəzərə alınaraq hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rolə malik olan yeni sahibkarlığın inkişafı prioritetliyini həyata keçirtmək lazımdır. Bu baxımdan "strateji yol xəritəsi" nin qarşıya qoyduğu məsələlərdə diqqət artırılmalıdır.

Respublikamızda idxalı əvəzləyəcək əsas istehlak əmtələri yerli məhsullar hesabına artırılması üçün dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən imzalanan fərman və sərəncamlar stimullaşdırıcı tədbir kimi qiymətləndirilmişdir. Belə ki, investisiyanın təşviqi, ixracın stimullaşdırılması ilə əlaqədar təqdim olunan ixrac gömrük bəyannaməsinə uyğun olaraq əmtələrin dəyərinin 3%-i həcmində və eyni zamanda, bir sıra əmtələrin ixracına görə əlavə əmsalların tətbiqi ilə büdcədən əlavə vəsaitlərin ödənilməsi nəzərdə tutulur.

Göstərilənlərə əsaslanaraq, artıq ölkədə əsasən ərzaq, tikinti və emal sənayesi sahələrində əhalinin istehlak tələbatını ödəyə biləcək kifayət qədər əmtəələr istehsal olunur.

Son dövrdə idxal-ixrac əməliyyatlarının azalması ilə yanaşı, Azərbaycan xarici iqtisadi tərəfdaşlarının sayını artırıb.

2016-cı ildə Respublikamız ən böyük həcmdə xarici ticarət əməliyyatlarını Avropa İttifaqı, Rusiya Federasiyası, Çin Xalq Respublikası, Türkiyə və s. ölkələr daxil olmaqla, 186 ölkə ilə qurub.

Belə ki, son dövrdə Azərbaycanla xarici ticarət aparən ölkələrin sayında artım müşahidə olunur və gələcəkdə bu artımın davam edəcəyiməqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti "Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 1 mart 2016-cı il tarixli, 811 nömrəli fərman imzalanıb. Prezidentin imzaladığı fərman ölkə daxilində əmtəələrin istehsal və ixrac olunmasına böyük maraq yaradıb. Respublikanın istehlak bazarında istehlakçıların tələbatı ödənilməklə yanaşı, böyük həcmdə ərzaq, meyvə-tərəvəz, inşaat materialları, emal sənayesi sahələrində istehsal olunan mallar xarici bazarlara çıxarılır və rəqabətə davamlılığını qoruyub saxlayırlar.

Bununla yanaşı artıq yerli məhsullarımız "Made in Azerbaijan" brendi ilə Avropa, Asiya və MDB-yə üzv dövlətlərə ixrac edilir. Bu isə xarici iqtisadi ticarət üzrə tərəfdaş ölkələrin sayının artmasına səbəb olur.

Dünya ölkələri ilə ticarət əlaqələrində düzgün gömeük tariflərinin tətbiqi mühüm rol oynayır. Ölkədə gömrük tarifi bütün funksiyasını, defisitsiz inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatında, daxili və dünya qiymətlərinin normal nisbətində, sabit valyuta kursu şəraitində səmərəli yerinə yetirir. Göstərilən şəraitin olma-dığı zaman gömrük tarifi öz səmərəliliyini itirir. Tənzimlənməni daha kəskin vasitələrlə yerinə yetirir. Lisenziyalaşdırma və kvotolaşdırma, minimal və maksimal qiymətlərlə, valyuta nəzarəti və digər vəziyyətin normalaşma

dərəcəsiindən asılı olaraq, iqtisadiyyatın strukturunun yaxşılaşması, yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətlərinin yüksəldilməsi ilə gömrük tarifinin rolu artır.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük tarifi bir qayda olaraq ölkənin vergi sistemi ilə sıx əlaqədə həyata keçirilir. Vergi sistemi gömrük tarifinin funksiyalarının bir hissəsini öz üzərinə götürür və onun fəaliyyətini tamamlayır. Dünya çoxlu ölkələrdə idxal malları rüsumlardan əlavə bərabərləşdirici idxal vergilərinə cəlb olunur. Vergi dərəcələri milli istehsalçıların əmtəələrin cəlb etdiyi vergi dərəcələrinə bərabər olur.

Dövlətlər sərhəd bərabərləşdirici vergisi alınmasından başqa əksər ölkələr aksiz yığımlarından geniş istifadə edirlər. Bundan əlavə xüsusi vergialma format etdirən bu qayda adətən kiçik əmtəələrə tətbiq olunur.

Dünyanın çox ölkələrində əmtəələrin ixracı zamanı onların daxili vergilər və yığımlardan azad edilməsi qaydaları mövcuddur. Mövcud sistemin məqsədi əmtəələrin aparılmasına təsir etmək və onları ixrac və idxal edən tərəflərini ikiqat vergiyə cəlb olunmasından yayınmaqdır.

Ölkədə Gömrük tarifi özünün iqtisadi məzmunu xarakterinə və fəaliyyətinə görə xarici ticarət dövriyyəsinin bazar dəyər tənzimləyicisidir. Gömrük tarifi - əmtəələrin gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı alınan vergidir. Mövcud vergilər kimi rüsumlar da əmtəənin qiymətini artırır və onun rəqabət qabiliyyətini aşağı salırlar.

Dünya təcrübəsində tarifi iqtisadi rolu hər şeydən əvvəl ondadır ki, əmtəələrin qiymətlərinə təsir edir. Yerli bazarın qiymətlərini dünya qiymətlərinə nisbətən sədləndirir, rüsumlar isə kapital yığıma aktiv təsir göstərir. Bundan başqa beynəlxalq və yerli istehsal müxtəlifliyini tənzimləyir.

**Dünya ölkələrində idxal zamanı əmtəələrdən alınan gömrük yığımları
(böyük qruplarla) orta göstəricilərə görə (faizlə)**

	<i>ABŞ</i>	<i>A81</i>	<i>Yaponiya</i>	<i>Azərbaycan</i>
<i>Xammal</i>	<i>1,9</i>	<i>0,3</i>	<i>1,5</i>	<i>2,0</i>
<i>Yarımfabrikatlar</i>	<i>6,2</i>	<i>4,5</i>	<i>6,6</i>	<i>7,2</i>
<i>Hazır məmulatlar</i>	<i>7,1</i>	<i>6,9</i>	<i>6,5</i>	<i>8,5</i>

Qeyd etmək lazımdır ki, 90-ci illərin əvvəllərində inkişaf etmiş dünya ölkələri tərəfindən idxal olunmuş hazır sənaye məhsullarının 1/5 20%-dən artıq gömrük rüsumlarına məruz qalmışlar. Eyni vaxta gətirilən xammalın 4/5-dən 10-dən, 20%-ə kimi gömrük rüsumları alınmamış, yerdə qalan xammallardan isə 6%-dən artıq olmayaraq gömrük rüsumları alınmışdır. Xarici əmtəələrin daxili bazara girərkən qiymətini qaldıran əsas amil gömrük rüsumlarıdır. Gömrük rüsumlarının qiymətləndirmədəki rolu böyükdür. Əmtəələrin dünya və daxili bazarda qiymət fərqlərini yaratmaqla, gömrük ölkədə əmtəələrin ümumi qiymətlərinə təsir edir. Belə ki, yerli istehsalçılara yerli əmtəələrin ümumi qiymətlərini qaldırmaqla əlavə gəlir əldə etmələrinə imkan verir. Bu zaman rüsumlar birbaşa daxili qiymətləri və yerli kampaniyaların gəlirlərini qoruyur. İE fəvzlərin gömrük rüsumları tərəfindən ümumi daxili qiymətlərinin artmasında istehsalçıların itgisi gömrük yığımlarının ümumi məbləğindən 5-6 dəfə artıq yüksək olur.

Tətbiq edilən gömrük vergi rüsumlarının səviyyəsi müxtəlif dövlətlərdə müxtəlifdir. Belə ki, rüsum dərəcələrinin müqayisəsi zamanı eyni əmtəələrə müxtəlif ölkələrdə qanunauyğunluq dəqiq gözlənilir. Rüsumlar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha yüksək olur.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin gömrük vergi qoymalarının ilə yerli iqtisadiyyatlarının bir sıra sahələrinin inkişafına təsir etməsilə əlaqədardır.

**Dünya ölkələrində sənaye mallarının idxalı zamanı gömrük vergi
resursları (faizlə)**

	<i>Pakistan</i>	<i>Brazilya</i>	<i>ABŞ</i>	<i>AB</i>	<i>Azərbaycan</i>
<i>Hazır məhsullar və məmulatlar</i>	70-90	50	25-75	6	29-35
<i>Trubalar və digər profilli</i>	75	35	7-30	5-12	33-40
<i>Plastik kütlələr</i>	<i>Kq-mı 8 rupl</i>	38	4,2-39	12,5-22	22-27
<i>Minik avtomobilləri</i>	70- 420	67	2,5-12	10,035	22
<i>Yük avtomobilləri</i>	70	67	8,5-26	5-29	30

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya təcrübəsində daxili bazarı qorumaq üçün rüsumlardan geniş istifadə edilir.

Rüsumlar – proteksionizmin vasitəsidir. Onlar yerli iqtisadiyyatı və onun ayrı-ayrı sahələrinin qorunması üçün alət kimi istifadə olunur. Təklif inkişaf etməkdə olan ölkələrdə deyil, həmçinin inkişaf etmiş dövlətlərdə də rüsumlardan istifadə edilir.

Əmtəələrin mümkün emal dərəcələri yüksəldikcə rüsum dərəcələrinin artması, tarif ekskalasiyası o deməkdir ki, gömrük vergi qoymaları emal sənayesinin qorunmasına yönəldilmişdir.

Dünyanın bir sıra ölkələrində emal olunmuş mallara vergilər tətbiq edilir.

**idxalda müxtəlif dərəcədə emal olunmuş mallara vergi qoyulması
(faizlə)**

	<i>ABŞ</i>	<i>AB</i>	<i>Yaponiya</i>	<i>Azərbaycan</i>
<i>Kauçuk və ondan olan məmulatlar xam yarımfabrikatları</i>	00 2,4	00 3,6	00 5,5	00 7,2

<i>Məmulatla</i>	6,8	7,6	10,4	11,3
<i>Tekstil və tekstil məmulatlar</i>				
<i>Yun</i>	3,6	0,2	00	2,1
<i>Pambıq</i>	1,2	00	00	00
<i>Süni saqlar</i>	4,9	7,5	8,9	9,1
<i>Yun parçalar</i>	32,9	11,7	11,0	13
<i>Pambıq parçalar</i>	8,8	9,9	6,7	10
<i>Ştapel</i>	16,9	10,9	8,6	14
<i>Paltarlar</i>	22,8	13,3	13,6	16

Qeyd etmək lazımdır ki emal sənayesi sahələrinin qorunmasına təkə rüsumların vasitəsilə köməklik edir. Belə ki, onların seçmə yolu ilə ilk növbədə hazır məhsulların tərkib hissəsini təşkil edən: hissələrsin mərkəzlərinin, xaricdən gətirilən kompleksləşdirmə hissəsinlərinin qiymətlərini endirməklə də nail olunur. Gömrük proteksionizminin bu sahəsi sənayedə İEÖ yarımfabrikatlarla qovşaqları hissələrin və kompleksləşdirici hissələrlə müasir beynəlxalq ticarətin inkişafı ilə əlaqədar müasir dövrdə xeyli genişlənmişdir.

Belə ki, milli sənaye rüsumlarla qorunan daxili bazarda 6 min dollarlıq avtomobili 25%-lə satır. Bu maşın üçün hərəkət aqreqatı idxal edilir 3 min dollara, aqreqata gömrük rüsumu 15% təşkil edir.

Belə hərəkət hissələri rüsumlarla birlikdə 2300 dollara başa gəlir. Hərəkət hissələrinə rüsumun ləğvi müəssisəyə 300 dol. əlavə qazanmağa imkan verir. Burada Səməre avtomobilə rüsumun 5% artırılmasına imkan verir (belə halda avtomobilin qiyməti 6200 dol qədər artacaqdır). Gətirilmiş misal onu göstərir ki, seçmə yolu ilə rüsumların endirilməsi heç də həmişə proteksionist müdafiə dərəcəsini aşağı salmır.

Tədqiqat göstərir ki, tarif proteksionizminin səmərəliliyi təkə rüsumların gətirilən əmtəələrin, yerli əvəzedicilərinə görə mütləq miqdarı ilə deyil, eyni zamanda yerli əmtəələrin struktur qiymətlərinə görə müəyyənləşdirilir. İdxal zamanı xarici hazır məhsul və yarımfabrikatlardan alınan rüsumlar ola bilsin

faktik tarif mühafizəsini daha yüksək səviyyədə qoyulaa bilər nəinki onların nominal miqdarı. Belə ki, pambıq parça lifləri hazırlanır və bazarda mühafizə olunmayan rüsumlarla hər tonu 1 min dollara satılır. Bu qiymətin yarısı xam pambığın idxalına, digər hissəsi emal olunmuş liflərin üstə gəlir. Xarici liflərə 20% rüsum tətbiq etdikdə milli istehsalçılara imkan verir ki, özlərinin liflərini 1200 dollara qaldırsınlar. Əvvəlki kimi rüsumsuz gətirilən pambığa xərclər 1000 dollar təşkil edir.

Belə ki, yerli istehsalçılar tərəfindən əldə olunan gəlir 200 doll artır, xam pambığa xərclərin hesabına yazılır. Sonda xam pambığın qiyməti 700 doll təşkil edir. başqa sözlə desək rüsumların 20% olması pambığın lifə emalı dövrünü qoruyur. Beləliklə, yerli pambıq əyirən istehsalçıların real mühafizəsini müəyyənləşdirmək üçün, idxal liflərindən alınan rüsumları onun bütün qiymətlərinə aid etmək deyil, ancaq xam pambığın əlavə emalının dəyərinə aid etmək məqsəduyğundur. Bu zaman əyirmə istehsalçıların mühafizəsi tarifi nominal miqdarından iki dəfə artıq 30% təşkil edəcəkdir. Rüsumların belə hesablanması nominal iqtisadi ədəbiyyatda tarif əvəzinə «səmərəli dərəcə» adını almışdır.

Ölkədə idxal rüsumlarının effektivliyi əmtəələrin daxili bazardakı ilə dünya bazarındakı nisbətindən əsaslı sürətdə asılıdır. Fərz edək ki, müqayisə etdiyimiz tipdə dünya bazarında avtomobilin qiyməti 6 min doll və ölkədə isə 8 min dollardır. Bu halda xarici maşınların gətirilməsində səmərəli maneə yüksək rüsumlar yəni 50% ola bilər (o da gətirilən maşınların qiymətinin 8,0 min doll olmasına səbəb olacaqdır). Başqa cür qiymətlər arasında cüzi fərq olacaqdır. Daxili bazarda maşının qiyməti 6,5 min dollar müəyyənləşdirilsə və dünya bazarında 6 min dollar burada rüsumların miqdarı 6-10% olarsa bu səmərəli proteksionit maneə ola bilər. Bu zaman dünya bazarında qiymətlər tarazlanır. İdxal əmtəələrinə nisbətən yüksək rüsumların tətbiqinə şərait yaratmır. Bu isə səmərəli proteksionizm vasitəsidir. Belə ki, vacib şərtlərdən biri də qiymətlərin stabilliyidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, idxal edən ölkələrdə gömrük vergi və rüsumqoyma mexanizmləri vasitəsilə qiymətlərə təsir ixrac edən ölkələrin istehsalçılarının gəlirlərinə təsir göstərir.

Ölkədən başqa dövlətlərə aparılan əmtəələrin qarşısında maneələr nə qədər çoxdursa, o qədər ixrac edən müəssisə üçün yüksək səviyyədə əməliyyat gəlirlərini təmin etmək çətinləşir. Bu zaman ixrac əməliyyatları gəlirlərinin səviyyəsini ötən idxal gömrük rüsum stavkaları (dərəcələri) ixracı xeyli ləngidə bilər. Bu zaman gömrük ödəmələrinin səviyyəsini müəyyən edərkən, xarici ticarət əməliyyatlarından alınacaq gəlirlə xarici ticarət əməliyyatlarından alınan gəlirlə müqayisə edilməlidir lazımdır. Müqayisə mövcud dərəcələrin yüksək və ya aşağı olması sualına obyektiv cavablandırmağa şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumları və gömrük tədbirlərinin hamısı dövlətlər tərəfindən ticarət –siyasətində xarici bazarlarda rəqabət üçün bir alət kimi istifadə olunur. Dünyanın bütün ölkələr xarici ixrac fəaliyyətləri şəraitini yaxşılaşdırmaya cəhd göstərirlər. Məsələn, 1992-ci ildə ABŞ Avropa birliyinə xəbərdarlıq etmişdir ki, əgər amerikan kənd təsərrüfatı əmtəələrin realizə olunması şərtləri AB tərəfindən yaxşılaşdırılmasa, daha doğrusu kənd təsərrüfatı məhsullarının yerli istehsalçılara dövlət subsidiyaları azaldılmasa onda ABŞ AB-dən idxal olunan əmtəələrə idxal rüsumlarını kəskin artıracaqdır. Başqa bir misal 80-ci illərdə amerikan-yapon münasibətlərinə dair Yaponiya ABŞ-ın amerikan əmtəələri üçün idxalın yaxşılaşdırılmasına dair təklifini rədd etdiklərinə görə ABŞ-ı hökuməti yaponiyadan idxal olunan əmtəələrə idxal rüsumlarını 100% artırmışdır. İlk növbədə məişət radioelektronikası və inteqral sxemlərinə. Nəticədə ticarət danışıqları başlanılmış, amerikan əmtəələrinin Yaponiyaya idxal olunma şəraitinin yaxşılaşdırılması haqqında razılığa gəlmişlər. İdxal əmtəələrindən alınan idxal rüsumlarının səviyyəsinin aşağı salınmasına baxmayaraq gömrük tarifi özünün ticarət siyasəti mövqeyini saxlamaqdadır. Xarakter cəhət ondan ibarətdir ki, dünyada ticarət-siyasi danışıqlarda ticarət-tarif problemləri daha çox vaxt aparır, nəinki digər yerdə

qalan mäsälələr hamısı birlikdə. Mäsälən GATT-ın mövcud olduđu 50 il ərzində 8 tur çoxsaylı ticarət danışıqlarında tarif mäsälələri ümumilikdə 30 il vaxt aparmışdır.

Azərbaycanda gömrük rüsumları dövlətin büdcəsinin gəlir hissəsini doldurmaqla fiskal funksiyanı yatırmış olur. Hal-hazırda gömrük yığımlarının da əsas rol oynadığı halda, hazırki, dövrdə o ikinci plana keçmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə hazır məmulatlardan 5-6% gömrük yığımlarından götürülən gəlir, büdcənin gəlir hissəsinin cəmi bir neçə faiz hissəsini təşkil edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində gömrük yığımlarının payı yüksəkdir, ancaq burada da onun azalması həyata keçirir.

2.2 Malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsi sisteminin müasir vəziyyəti və onun müqayisəli təhlili

Ölkəyə gətirilən əmtəələrin sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsulun tətbiqinə bir sıra şərtlər daxilində yol verilir. Bunlarda biri qiymətləndirilən əmtəə münasibətdə idxalçının hüquqları məhdudlaşdırılır. Əmtəə idxalı zamanı aşağıdakı məhdudiyyətlər tətbiq edilir:

1. ölkə qanunvericiliyində müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər;
2. malın qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyən məhdudiyyətlər.

Belə ki, qiymətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilən məhdudiyyətin olduğu bəyan edilirsə və bu səbəbdən qiymətin kəmiyyət dəyişməsi sənədli qaydada, müəyyən edilirsə, birinci üsul tətbiq edilir. Ölkədə qiymətə kəmiyyət təsirini müəyyən etmək və sənədli qaydada təsdiq etmək mümkün deyilsə, onda gömrük dəyərinin təyin edilməsinin digər üsullarına müraciət olunur. Respublika əmtəələrin gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanan üsul təsirinin müəyyən edilməsi mümkün olmayan şərtlərdən asılı olan satış və qiymətlər üzrə tətbiq edilmir. Belə ki, Satıcı müqavilədə idxal edilən əmtəələrin qiymətini müəyyənləşdirərkən şərt qoyur ki, alıcı ondan müəyyən miqdar digər əmtəə almalıdır və s. Beynəlxalq aləmdə müqavilələri təcrübəsində əmtəələrin gömrük dəyərinin təyin edilməsini mürəkkəbləşdirən şərtlər barədə kifayət qədər misallar mövcuddur.

Tədqiqatlar göstərir ki, alqı-satqı müqaviləsi əmtənin yalnız bir satıcıdan alınması şərtini müəyyən edə bilər. Başqa bir misal: gömrük dəyərləşdirilməsi tələb edilən əmtəə yarımfabrikat ola bilər və o şərtlə göndərilə bilər ki, əvəzində müəyyən miqdar hazır məhsul verilmiş olsun. Belə misallarda müəyyən edilməlidir ki, müqavilənin «İncə mətləbləri» sövdələşmə dəyərinə təsir edir, yoxsa yox.

Burada belə təsirin kəmiyyət tərəfini müəyyən etmək mümkündürsə I üsuldan istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Mövcud ticarət müqaviləsində ümumilikdə qəbul edilmiş göndəriş şərtləri öz əksini tapmışsa, gətirilən əmtəələrin gömrük dəyərinin sövdələşmə qiyməti əsasında təyin edilməsi üsulu tətbiq olunur.

I üsul, həmçinin xarici ticarət kontraktlarının ümumilikdə qəbul edilmiş və sövdələşmə qiymətinə təsir etməyən aşağıdakı şərtləri çıxış edir.

1. Ekspert rəyi əlavə edilməklə alqı-satqı.
2. Müəyyən tarixə qədər mal göndərişi.
3. Alıcıya daimi müştəri kimi güzəşt edilməsi.

I üsuldan istifadə etməyə yönəlmiş ən mühüm tələblərdən biri gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədi ilə deklarant tərəfindən təqdim edilən malların sənədli təsdiqidir. Gömrük dəyəri I üsulla o zaman təyin edilə bilər ki, onun gömrük dəyər bəyannaməsində göstərilən bütün müddəaları müvafiq sənədlərlə təsdiq edilmiş olsun.

Təcrübədə sövdələşmə qiyməti-hesab faktura, şərti dəyər bağlaşmaları üçün hesab preforma, bank ödəniş sənədləri və alqı-satqı müqaviləsi ilə təsdiq edilməlidir.

Burada qiymətə əlavələr və ya çıxarışlar müvafiq ödəniş, əmtəə-müşayiət, sığorta, gömrük və digər sənədlərlə təsdiq edilməlidir. Gömrük iştirakçıları qarşılıqlı-asılı şəxslər olduqda I üsul istifadə edilmir. «Gömrük tarifi haqqında» AR-ın qanunu sövdələşmə iştirakçıları arasında qarşılıqlı açılışlığını 1979-cu il GATT sazişinin VII maddəsinin tətbiqi barədə sazişlə müəyyən edilmiş qaydada reqlamentləşdirir. 19-ci maddəsinin 3-ci bəndində göstərilən əlamətlərdən heç olmazsa birinə malik olan kontrakt iştirakçıları bir-birindən qarşılıqlı asılı hesab edilirlər.

Təcrübə göstərir ki, satıcı və alıcının qarşılıqlı asılılığı barədə məlumat gömrük dəyər bəyannaməsində göstərilir. Gömrük orqanı qarşılıqlı asılılığın oylub-olmaması barədə bəyan edilən məlumatları yoxlama və təhqiqat nəticəsində əldə etdiyi məlumatlarla tutuşduraraq qərar qəbul edir. Belə ki, gömrük orqanına bəyan edilməmiş belə əlaqə müəyyən edirsə, bu barədə idxalçıya xəbər verir. Bundan başqa sübut etməyə və bəyan edilmiş dəyəri sənədli təsdiq etməyə şərait yaradır.

Bu dövrdə qarşılıqlı asılılığın xüsusi yoxlama zərurəti yükün saxlanılmasına əsas vermir. Yük adi qaydada göstərilir, keçirilən yoxlamanın nəticələrinə əsasən gömrük dəyəri yenidən hesablanır, rüsumun və digər vergilərin ödənilməmiş miqdarı tutulur. Bundan əlavə şübhə olduqda xarici ticarət bağlaşmasının məlumatları xüsusi nəzarətə götürür. Gömrük orqanları keçirdikləri yoxlamanın gedişində tərəflər arasında əvvəllər həyata keçirilən bağlaşmaların olub-olmadığı, yaxud onlara nöqsanlar tutulub-tutulmadığı müəyyən edilir. Gömrük orqanı müstəqil olaraq qarşılıqlı asılılığı olmayan və oxşar əmtəələr üzrə müqavilələri ilə belə bağlaşmaları müqayisə edə bilər. əgər yoxlama nəticəsində müəyyən edilir ki, tərəflər arasındakı qarşılıqlı asılılıq sövdələşmə qiymətinə təsir göstərməmişdir, tədqiqatı davam etdirməyə ehtiyac qalmır. Bu zaman I üsulun tətbiqinə icazə verilir.

Deklarant tərəflərin qarşılıqlı asılılığının sövdələşmə qiymətinə təsir göstərmədiyini sübut etmək hüququnu reallaşdırmaq üçün 10 gün müddətinə müvafiq sənədlərlə təsdiq edilməlidir ki, həqiqətən bəyan edilmiş qiymət ödənilmişdir. Bundan başqa gömrük dəyəri müəyyən edilən əmtəələrin qiyməti bir-birindən asılılığı olmayan kontragentlər arasındakı alış-satış əməliyyatlarındakı eyni və oxşar malların 4-cü və 5-ci üsulla hesablanmış qiymətlərindən çox fərqlənirlər.

I üsuldan istifadənin mümkünlüyünü edildikdən sonra sövdələşmə qiyməti dəqiqləşdirilir. «Gömrük tarifi haqqında» qanunla müəyyən edilmiş məsələlər ona əlavə edilir.

Belə ki, sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsi üçün əsas amil əmtənin gömrük ərazisindəki hava, dəniz limanına və ya digər gətirilmə yerinə qədər çatdırılmasına çəkilən xərclər hesab edilir.

Gömrük dəyərinin təyin edilməsi məqsədləri ilə gətirilmə yeri dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Aviadaşımaları üçün əmtələri daşıyan təyyarənin onları boşaldılması üçün endiyi təyinat və ya iki hava limanı.
2. Su daşımaları üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində birinci yükboşaltma limanı.
3. Avtomobil, boru və digər nəqliyyat vasitələri ilə daşımalar üçün gömrük sərhəddindəki buraxılış məntəqəsi.

Mövcud xərcləri, əmtələrin boşaldılması, yüklənməsi, yenidən yüklənməsi və başqa yerə daşınma xərcləri, sığorta ölkələri, əmtənin çatdırılma məsrəflərinə daxil edilir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən əmtələrin gömrük dəyərinin təyin edilməsi zamanı həmin əmtənin müəyyən edilmiş gətirilmə yerindəki çatdırılması üçün faktiki olaraq meydana çıxan xərclər də aid edilir. Daşınmanın dəyərinə fraxt, əmtə müşayiəti sənədlərinin rəsmiləşdirilməsinə çəkilən xərclər, daşınma müddətində əmtənin keyfiyyətinin və tamlığının müəyyən səviyyədə saxlanması üçün çəkilən xərclər də daxil olur.

Təcrübə göstərir ki, əmtənin gömrük ərazisinə əvəzsiz qaydada əmtə göndərən tərəfindən və alıcının öz nəqliyyat vasitəsilə çatdırıldığı hallarda sərbəst, lakin eyni nəqliyyat vasitəsilə daşınmanın tarif qiymətlərinə əsasən

müəyyən edilən məbləğ gömrük dəyərinə daxil edilir. Belə ki, bu zaman nəqliyyat xərcləri mühasibat uçotunda kalkulyasiya hesablamaları qaydasında mühüm elementlər nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Belə ki, daşınma sənədləri gömrük orqanına təqdim edilmişsə, I üsuldan istifadə edilmir. Gömrük məqsədləri üçün istifadəyə ən rahat olan əmtəə göndərmə şərtləri GİF hesab edilir. GİF qiyməti gömrük dəyərinin strukturuna uyğun gəlir. Başqa göndəriş şərtlərində dəqiqləşdirmələrin aparılması zəruridir. Belə ki, DAF baza şərtlərində sığorta və göndəriş yerinə qədər olan xərclər qiymətə əlavə edilir. EXW, FAS şərtlərində daşınma xərclərində alıcının ixrac ölkəsində əmtəələrin çıxarılmasına görə çəkilən gömrük xərcləri də nəzərə alınır.

Bundan başqa alıcının məsrəflərinə aid edilir:

1. komission və broker haqqları.
2. konteynerlərin və digər çoxdövriyyəli taranın dəyəri.
3. qablaşdırma xərcləri, o cümlədən qablaşdırma materiallarının dəyəri və qablaşdırma işlərinin dəyəri.

Bundan başqa gömrük dəyərinə komission və digər vasitəsi haqları da daxil edilir. Bundan əlavə gömrük dəyərinə yalnız vasitəçi haqları da daxil edilir. Onlar əmtəənin qiymətində əks olunursa, müvafiq sənədlər əsasında bu əlavələr edilməlidir. Əmtəənin satılması üzrə xərcləri əmtəənin alınması üçün çəkilən xərclərdən ayırmaq vacibdir. Belə ki sonuncuları alıcı ödəyir və gömrük rüsumuna cəlb olunurlar. Uzunömürlü taradan istifadə edildikdə onun dəyəri çoxdəfəlik əmtəə göndərişlərində hər partiyadakı əmtəənin miqdarına mütənasib olaraq bölüşdürülür. Bu cür mütənasib bölgü gömrük orqanı tərəfindən o zaman tətbiq edilir ki, kontraktda və ya digər sənədlərlə təsdiq edilmiş olsun.

Uzunömürlü taranın geri qaytarılmasına görə çəkilən məsrəflər taraxərclərinə aid edilmir. Razılaşma qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin III şərti I üsulda qiymətləndirilən əmtəənin istehsalı pulsuz, yaxud aşağı qiymətə

bilavasitə və ya dolayı yolla təqdim edilən əmtəə və xidmətlərin dəyərinin müəyyən hissəsini təşkil edir.

Əmtəənin qiymətinin formalaşmasına aiddir:

A) xammal, material, detal və yarımfabrikatlar.

B) alətlər və digər yardımçı avadanlıqlar.

V) dəyərləndirilən əmtəənin istehsalı prosesində sərf edilmiş materiallar.

Q) mühəndis təcrübə-konstruktor layihələri, dizayn və s. I üsuldan sövdələşmə qiymətinin dəqiqləşdirilməsinin dördüncü şərt alıcının dəyərləndirilən əmtəələrin satış şərti kimi bilavasitə və ya dolayısı ilə həyata keçməli olduğu intellektual mülkiyyətdən istifadəyə görə lisenziya və digər ödəncilər daxil olunur.

Qeryd etmək lazımdır ki, gömrük dəyərləndirilməsi məqsədi ilə lisenziya və digər ödəncilər göstərilənlərdən istifadəyə görə ödənen haqlar nəzərə alınır:

1. gətirilən əmtəələrin, o cümlədən onların sənaye nümunələrinin hazırlanması, noy-hay və s.
2. gətirilən əmtəələrin, o cümlədən əmtəə nişanları və nümunələri.
3. patent, müəlliflik hüququ istehsal texnologiyası da daxil olmaqla gətirilən əmtəələrin istifadəsi və ya başqasına satılması.

Belə ki, lisenziya və ona uyğun digər ödəncilərin sövdələşmə qiymətinə əlavə edilməsi o vaxt gerçəkləşdirilir ki, bu ödəncilər gətirilən əmtəəyə aid olsun. Belə ki, alıcı ilə satıcı arasında bağlanan müqavilənin şərtləri ilə müəyyən edilmiş olsun. Burada alıcının ödədiyi lisenziya haqları satıcıya yaxud onun xeyrinə III bir şəxsə ödənilmiş olmalıdır. Razılaşma qiymətinin I üsulda dəqiqləşdirilməsinin beşinci amil Azərbaycan ərazisində qiymətləndirilən

əmtələrin istifadə olunmasından, verilməsindən və ya təkrar satışından satıcının birbaşa, yaxud dolayı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsidir.

Göstərmək vacibdir ki, satıcının gəlirinin bu hissəsi xarici ticarət müqaviləsində əks olunur. Belə ki, əgər müqavilə ilə nəzərdə tutulubsa ki, alıcının gəlirinin 10%-i satıcıya qaytarılmalıdır, gəlirin bu hissəsinə uyğun məbləğ gömrük dəyərinə əlavə edilir və dəyər bəyannaməsində göstərilir. Belə ki, gömrük rəsmiləşdirilməsinə gözlənilən məbləğ yazılır, onun təyini üçün müstəqil ekspert cəlb edilməsinə imkan yaradılır. Gözlənilən gəlirin miqdarı gömrük orqanı tərəfindən təsdiq edilməlidir. Gəlirin məbləği müəyyən oluna bilmirsə, gömrük dəyərinin I üsulla təyininə yol verilmir.

Göstərilən amillər, şərtlər Gömrük tarifi haqqında qanunla əlavə ödəmələr kimi müəyyən olunur.

Belə ki, ömrük dəyəri təkcə əlavə ödəncələr hesabına deyil, həmçinin müəyyən məbləğlərin çıxılması hesabına da dəqiqləşdirilə bilər. Respublikanın gömrük ərazisi daxilində gətirilmə məntəqəsindən çatdırılma yerinə qədər çəkilən xərclər müvafiq sənədlərlə təsdiq edilməklə sövdələşmə qiymətindən çıxılır.

Sövdələşmə qiymətində aşağıdakılar nəzərə alınır:

- A) Əmtələrin gətirildikdən sonra quraşdırma, yığma, sazlama və ya texniki köməyə görə xərclər.
- B) Gətirilmə yenidən təyinat yerinə qədər çəkilən nəqliyyat xərcləri.
- V) İdxal gömrük rüsum, vergi və yığımlarının ödənilməsinə görə xərclər.

Göstərmək lazımdır ki, bütün işlər müqavilədə əks etdirilməlidir. Hesab-fakturada bu xərclər ayrıca göstərilməlidir. Hesab-fakturada nəqletmənin

müxtəlif mərhələlərindən xərclər ayrıca göstərilərsə, «idxal yeri təyinat məntəqəsi» sahəsindəki nəqliyyat xərclərini yalnız gömrük orqanına müvafiq sənədlər təqdim edildikdən sonra nəzərə alınmalıdır. «Franko-sərhəd» xərcləri «Franko-təyinat» xərclərindən çox aşağı olduğu sübut edilməlidir. Əgər xarici ticarət müqaviləsi ilə DDR və DEO göndəriş şərtləri müəyyən edilmişdirsə, idxal gömrük rüsumu, digər vergi və gömrük yığımları şəklində ödənilmiş məbləğlər əmtəənin qiymətindən çıxılmalıdır:

Dünya ölkələrinin praktikasında malların eynicinsliyinin təyini üçün aşağıdakı bu göstəricilərdən istifadə edilir:

1. keyfiyyət, əmtəə nişanı və bazardakı reputasiyası;
2. mənşə ölkəsi;
3. istehsalçı.

Belə ki, iki müxtəlif məhsul eyni keyfiyyətə malikdir. Bundan əlavə eyni standartlara cavab verir, bazarda eyni reputasiyaya malikdir, eyni funksiya yerinə yetirir. Lakin müxtəlif ticarət markası var. Ticarət markasının fərqliliyi ona gətirib çıxarır ki, bu məhsullar eyni qəbul etməyə, 2-ci üsul tətbiq etməyə imkan vermir, amma onlar eynicinsli hesab edilir və 3-cü üsul tətbiq olunur.

İdentik məhsullar olduğu kimi, qiymətləndirilən məhsullara eyni ölkədə istehsal olunmayan eynicinsli hesab edilə bilməz. Bundan əlavə, həmin məhsulun bilavasitə istehsalçısı olmayan şəxslər tərəfindəq istehsal olunan məhsullar o zaman eynicinsli məhsullar istehsal zamanı da gömrük tarifi haqqında qanunun 18-ci maddəsinin 3-5-i bəndlərindəki qaydalar tətbiq olunur.

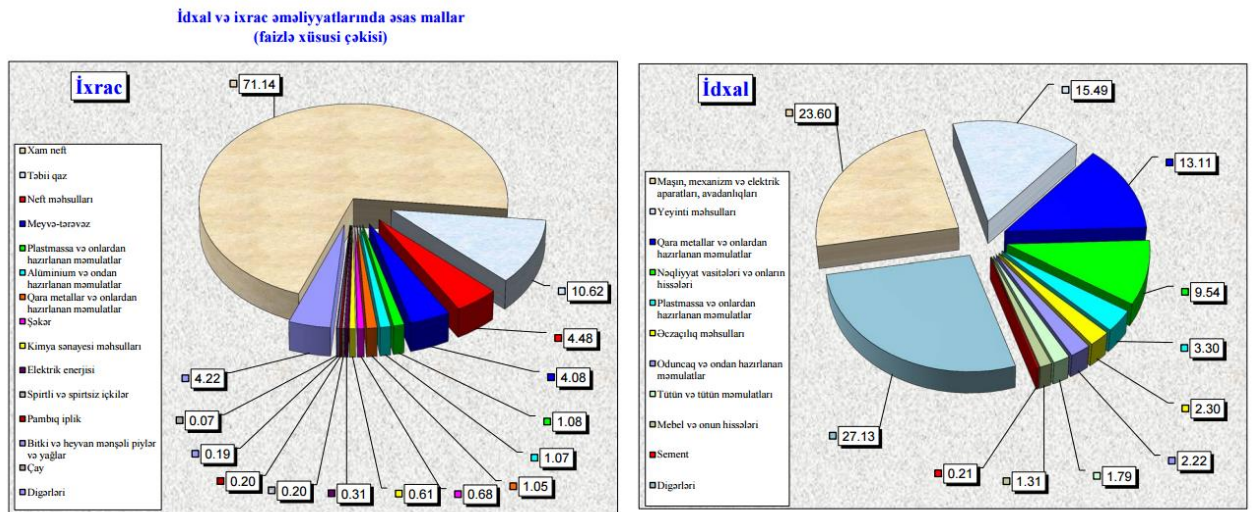
V. Dəyərin toplanması və çıxılması üsulları.

Qeyd etmək lazımdır ki, dəyərin çıxılmasına əsaslanan dördüncü üsul özündən əvvəlki üsulların tətbiq edilməsi mümkün olmadığı halda müstəsna halda tətbiq olunur.

Malların gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsində Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyasının tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Faktlara nəzər salsaq görürük ki, 2016-cı ildə idxalda 2015-ci ilə nisbətən 7,42 %, ixracda 28,17 % azalma olmuşdur. 2016-cı ildə Respublikada idxal olunan əmtəələrin çeşidlərinin sayı 7 328 ədəd, ixrac olunan əmtəələrin çeşidlərinin sayı 2 921 ədəd təşkil etmişdir.

Belə ki, ölkənin xarici ticarət saldosu müsbətdir. Burada, ixracatın əmtəə strukturunda xam neftin, neft məhsullarının və təbii qazın payı 86,24% təşkil edir. 2015-ci ilin göstəriciləri ilə müqayisədə, 2016-cı ildə ixracatda qeyri-neft məhsullarının payı 6,32 % çoxalmışdır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin əmtəə strukturu

Mənbə: <http://customs.gov.az/modules/pdf/pdfolder/>

Göstərməlik lazımdır ki, ixracatda qeyri-neft məhsullarının xüsusi çəkisinin artmasına baxmayaraq, ölkəyə daxil olan gəlirlərin ümumi həcmnin azalması, neftin qiymətinin ciddi şəkildə aşağı düşməsi ilə bağlıdır. Respublika iqtisadiyyatının dünya neftinin koyunkturasından asılılığını aradan qaldırmaq, iqtisadiyyatı şaxələndirmək və qeyri-neft sahələrinin inkişafını təmin etmək üçün ölkə Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan

Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq olunmuşdur.

“Strateji yol xəritəsi” iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq, əhalinin maddi rifahını yaxşılaşdırmaq, əlverişli investisiya mühiti yaratmaq, azad rəqabət mühiti, xarici bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafına yardım etmək məqsədi daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, mənfi xarici təsir nəticəsində Respublikada mövcud vəziyyətdən çıxmaq üçün iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi, şaxələndirilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunması ilə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına nail olmaq olar.

Strateji yol xəritəsində yeni iş yerlərinin yaradılması, mənzil təminatının yaxşılaşdırılması, təhsil və səhiyyənin inkişafı, kommunal xidmətlər və ünvanlı sosial yardımın yaxşılaşdırılması yolu ilə yoxsulluqun azalması nəzərdə tutulur.

Respublikada makroiqtisadi sabitliyin qorunması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiyaların təşviqi və dəstəkləyici dövlət sahələrinin yaradılması qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir.

Sənəddə göstərilir ki, qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyaların qeyri-neft ümumi daxili məhsulundakı payının hazırkı 2,627 %-dən 2025-ci ildə 4 faizə çatdırılması nəzərdə tutulur.

Hal-hazırda qeyri-neft sektoru üzrə ixracın 2015-ci ildəki adambaşına 170 ABŞ dollarından 2025-ci ildə 450 ABŞ dollarına çatdırılması göstərilir. Bunda əlavə turizm sektorunda 2025-ci ilə qədər 150 min əlavə iş yerinin yaradılması gözlənilir.

Strateji yol xəritəsində biznes mühitinin yaxşılaşdırılması biznesin dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, vergi-gömrük sisteminin keyfiyyətinin artırılması, bazara daxiləlməyə rast gəlinən qüsurların minimuma

endirilməsi və azad rəqabət mühitinin yaradılması vasitəsi ilə realaçacaq. Sahədə 11 sektoru əhatə edən neft və qaz sənayesinin, kənd təsərrüfatı məhsullarının, istehlak mallarının, ağır sənaye və maşınqayırmanın, ixtisaslaşmış turizm sənayesinin, logistika və ticarətin, mənzil təminatının, peşə təhsili və təliminin, maliyyə xidmətlərinin, telekommunikasiya sistemlərinin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə sözü gedən sənəddə bildirilir ki, sahibkarların iqtisadi cəhətdən daha fəal olması, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin təşviqi, özəl təşəbbüslərə kömək, sağlam rəqabəti təmin edən mühitin formalaşdırılması iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, logistika və ticarət sahəsində özəl sektorun daha mühüm rol oynamalıdır. Bundan əlavə maşınqayırma və ağır sənaye sahələrində özəl sektorun iştirakçılığı - aktivlərin səhmlərinin özəl şirkətlərə satıla bilər.

Diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri 2025-ci ilə qədər 450 000-dən çox vətəndaş üçün yeni iş yerləri yaradılması nəzərdə tutulur.

Bu sahələrin sürətli inkişafı dövlət büdcəsinə gələn vəsaitlərin çıxarılmasına səbəb olacaqdır. Ölkədə xərclərin maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin dövlət xəzinəsinə cəlb etmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu fiskal siyasət adlanır. Dövlət iqtisadiyyatın bəzi sahələrinin, ələlxüsus cavan və perspektivli sahələrin xarici rəqabətdən qorunması siyasətini də həyata keçirir. Belə ki, dövlət proteksionizmi və ya himayədarlıq siyasətindən geniş istifadə edir. Gömrük tarifi proteksionist və fiskal iqtisadi funksiyaları daşıyır.

İdxalın mal quruluşunu nizamlamaq, malların Respublikanın gömrük ərazisinə gətirilməsinin, aparılmasının, həmçinin valyuta gəlirləri, məsrəfləri üçün əlverişli nisbət təmin etmək lazımdır. Bundan başqa ölkədə məhsul istehlakı, istehsal strukturunda qabaqcıl yeniliklərə şərait yaratmaq lazımdır. Ölkə iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq, Respublikanın

iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını təşviq etmək gömrük tarifinin əsas məqsədlərindən biri hesab olunur.

III FƏSİL. MALLARIN GÖMRÜK DƏYƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Azərbaycanın gömrük ittifaqında iştirakının prespektivləri və qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Hal-hazırda Azərbaycanın gömrük təşkilatının beynəlxalq əlaqələri xeyli genişlənmiş və keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəcm qoymuşdur.

Ölkəmizin beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi, inteqrasiyanın gücləndirilməsi məqsədilə bir çox beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edən Respublikamız DGK hüquqi əməkdaşlığı bir neçə istiqamətdə həyata keçirir. Bu əlaqələrdən biri də ÜDGT ilə sıx əlaqələrin mövcudluğudur. Azərbaycan Respublikası DGK-nın ÜDGT-nin istiqamətlərinin formalaşdırılması, qlobal gömrük əməliyyatlarının səmərəli təşkili və yeniləndirilməsində yaxından iştirak edir. Bundan başqa, ÜDGT fəal üzvü kimi dünyanın ən qabaqcıl dövlətlərinin gömrük orqanları ilə sıx əlaqələri vardır.

Beynəlxalq əməkdaşlıq Ümumdünya Gömrük Təşkilatı(ÜDGT), MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası və ikitərəfli münasibətlər daxilində həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının DGK-nin ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə üstünlük verməsi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində özünü göstərir. Rusiya, Türkiyə, Avropa ölkələri, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Livan, Tacikistan, Qırğızıstan, Bolqarıstan respublikaları , Ukrayna gömrük orqanları ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq mövcuddur. Müstəqil Dövlətlər Birliyi Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası çərçivəsində və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olan ölkələrlə çoxtərəfli sazişlər vardır. Hələ

1997-ci ildə Böyük Britaniya ilə Azərbaycan hökuməti arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardım haqqında memorandum imzalanmışdır.

AR DGK üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurasının iclaslarında fəal iştirak edir. Belə ki, MDB üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurasının 20-ci iclası Bakı şəhərində keçirilmişdir. AR DGK xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası əsasında vahid gömrük tarifinin işlənilib hazırlanması, gömrük rüsumlarının alınması, tətbiq edilməsi, əmtəələrin mənşə ölkəsinin təyin edilməsini, gömrük məqsədləri üçün imtəələrin qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla Müstəqil Dövlət Birliyinin üzvü olan dövlətlərin gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanıb təqdim edilməsini həyata keçirirlər.

AR DGK həmçinin gömrük orqanları üçün kadrların hazırlanması, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, gömrük statistikasını, beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində Müstəqil Dövlət Birliyi ölkələri ilə gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq həyata keçirirlər.

MDB üzvü Ukrayna Dövlət Gömrük Xidmətlərindən daxil olmuş “Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti və Azərbaycan DGK arasında qarşılıqlı yardım göstərilməsi qaydaları haqqında memorandum” layihəsinin ekspertizası aparılmış və Respublika hökuməti nümayəndə heyətinin Ukraynada səfəri zamanı 30 iyul 1999-cu il tarixində Kiyev şəhərində müqavilə imzalanmışdır.

ÜGT-nin Baş Katibi Mişel Danenin razılığına əsasən Respublikamız “Malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında Beynəlxalq konvensiya”ya qoşulmaq hüquqi əldə etmişdir. Mövcud konvensiya dövlətdaxili qaydalardan keçirilməsi üçün Respublika Hökumətinə, Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilmiş və Milli Məclisdə ratifikasiya edilmişdir.

Tarixi baxımdan yanaşsaq 2001-ci ilin yanvar ayından Azərbaycan bu konvensiyaya qoşulan 100-cü dünya dövləti hesab edilir.

ÜDGT-nin şəhərində keçirilən 94/95-ci sessiyalarında Komitə sədrinin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti iştirak etmiş və sessiyanın işi zamanı Respublikamız Ümumdünya Gömrük Təşkilatını Maliyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir.

Avropa İttifaqının Aİ Tasis proqramı üzrə Azərbaycanın milli və dövlətlərarası proqramları, Avropa İttifaqı Komissiyasının Texniki Yardım Proqramı çərçivəsində (1996-cı il oktyabr) Daşkənd şəhərində Avropa Gömrüyü və AR Dövlət Komitəsi arasında Tasis proqramı çərçivəsində “Təhsil”, “İdarəetmə”, “Təşkilat” layihələri üzrə müqavilələrə imza atılmışdır.

AR GK-nin Avropa Gömrüyü ilə apardığı intensiv danışıqlar nəticəsində Tasis proqramı çərçivəsində Avropa Gömrüyünün Orta Asiya Respublikaları və AR üzrə koordinatları tərəfindən “Con Erik Platt” bağlanmış müqavilələrin həyata keçirilməsi barədə gömrük orqanlarına məsul vəzifəli şəxslər ilə görüşmək də AR DGK-nin rəyini öyrənmək üçün Bakıda görüşlər təşkil etmişdir.

Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafına həsr edilmiş Beynəlxalq Konfransa hazırlıq məqsədilə Bakıda keçirilən iştirakçı dövlətlərin işçi qruplarının üzvlərinin iclasında gömrük əməliyyatları və sənədləşdirilmələrinin aparılması üzrə əsas sazişin texniki əlavəsinin layihəsi işlənmişdir.

Həyata keçirilən Tasis, TRASEKA proqramları çərçivəsində həyata keçirilən sərhəd – keçid əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, unifikasiya olunması və s. məsələlərin öz əksini tapmasıdır. Belə ki, nəqliyyatın sərhədlərdən keçməsi üçün proqram iştirakçıları olan dövlətlərarası gömrük əməliyyatlarının genişlənməsi vacib məsələ kimi qarşıda qoyulur. AR-nın gömrük orqanları sərhəd buraxılış məntəqələrində vacib dövlət xidməti orqanı kimi gömrük əməliyyatların və sadələşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atırlar. Respublikamız bununla bağlı bir sıra beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuş, AR DGK tərəfindən gömrük nəzarətinin təşkili, informasiya texnologiyalarının istifadəsi sahəsində söylərini

xeyli artırmışdır. Bundan əlavə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçilmiş, artıq proqram təminatı və texniki baza yaradılmışdır.

Belə ki, TRASEKA layihəsi üzrə əsas çoxtərəfli saziş imzalandıqdan sonra Azərbaycan tərəfindən bütün lazımi təşkilati işlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, dəhlizin səmərəliliyinin artırılması və inkişaf etdirilməsi üzrə mühüm işlər yerinə yetirilmişdir.

Azərbaycana gələn Avropalı ekspertlər gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən işləri yüksək qiymətləndirmiş, sərhəd – keçid məntəqələrində yaradılan şəraitdən razı qaldıqlarını göstərmişlər.

“Qədim İpək Yolunun” bərpası üzrə Bakıda keçirilən beynəlxalq konfransda TRASEKA proqramının uğurla həyata keçirildiyi (10.09.1998-ci il) bir daha vurğulanmışdır. Bu konfransda 32 ölkənin 15 beynəlxalq təşkilatın nümayəndə heyəti iştirak etmişlər. Bu izə dünya dövlətləri arasında gömrük əməkdaşlığının inkişafında mühüm rol oynamışdır

AR DGK-nin dəvəti ilə İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirinin müavini, Gömrük idarəsinin prezidenti və Türkiyə Cumhuriyyətinin gömrük müstəşarı Respublikamıza rəsmi səfər etmişlər.

İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirinin müavini, gömrük idarəsinin prezidentinin səfəri zamanı “AR DGK və İran İslam Respublikası Gömrük idarəsi arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında memorandum” imzalanmışdır.

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin 2015-ci ildə Türkiyəyə rəsmi səfəri çərçivəsində iki dövlətin hökumətləri arasında gömrük sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişi əməkdaşlığın imzalanmışdır.

Bağlanmış saziş gömrük orqanları arasında gömrük qanunvericiliyinin pozulmasının hər iki ölkənin iqtisadi, maliyyə, ticarət və ictimai maraqlarına ziyan vurduğu nəzərə alınmaqla qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün mühüm sənəd hesab edilir.

Bu sənəddə tərəflərin zəruri məlumat və sənədlərin alınmasında bir-birinə yardım etməsi göstərilir. Bundan başqa sazişin müddəalarına uyğun olaraq Türkiyə Respublikası Gömrük Müstəşarlığı və AR DGK gömrük qanunvericiliyinin düzgün tətbiq edilməsi məqsədi gömrük gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, üçün müvafiq işlər həyata keçirilir.

Hər iki tərəf öz təşəbbüsləri ilə və ya sorğu əsasında öz yerli qanunvericiliyinə uyğun olaraq birgə əməkdaşlıq edəcək, gömrük qanunvericiliyini pozan, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz ticarəti ilə məşğul olan bütün təzahürlərə qarşı birgə mübarizə həyata keçiriləcəklər. Türkiyə və Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətləri əməkdaş və mütəxəssis mübadiləsi də daxil olmaqla aralarında bərabər təsirli əlaqələrin qurulması təhsil sahəsində qarşılıqlı proqramların hazırlanması sahəsində işlər görəcəklər. Bundan başqa razılaşdırılan mövzularda birgə seminar, konfransların təşkili, gömrük qanunvericiliyi tətbiqi sahəsində qarşılıqlı məlumat mübadiləsi sahəsində təcrübə mübadiləsi edəcəklər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümumdünya gömrük təşkilatının Baş Katibi Mişel Dane Azərbaycana ikinci dəfə (19 iyun 2000-ci il) işguzar səfər etmişdir. O faydalı fikir mübadiləsi aparmaqla perspektiv planların müzakirəsində şəxsən iştirak edib. Mişel Dane tərəfindən Respublika Gömrük Təşkilatının işinə yüksək qiymət vermişdir. Bu isə beynəlxalq aləmdə ölkə gömrük xidmətlərimizin layiqincə təmsil olunmasını, tanınmasını bir daha təsdiq etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2002-ci ilin yanvar ayının 3-da Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə "Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhərində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Regional Tədris Mərkəzinin təsis edilməsi haqqında" memorandum imzalandı. Sənəddə yaradılacaq həmin mərkəzdə regional tədris, texniki yardıma dair görüşlər, gömrüklə bağlı, digər tədbirlərin keçiriləcəyi, nəzərdə tutulur. Belə ki, Azərbaycan tərəfi özünün milli və beynəlxalq proqramları üçün də istifadə edəcəyi əks edilmişdir.

Azərbaycanda 2000-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan ölkələrin gömrük orqanları rəhbərlərinin 7-ci iclası Bakı şəhərində keçirilmişdir. Burada beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın, regional ticarət, nəqliyyat və kommunikasiya sahəsinə əməkdaşlıq önəm daşıyır. Bundan əlavə məsələlərinin həllinə yönəldilmiş üzv dövlətlərin iqtisadi tərəqqisinə kömək etməklə gömrük sahəsində inteqrasiyanın güclənməsinə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə şərait edir.

AR Dövlət Gömrük Komitəsinin nümayəndə heyətinin Ümumdünya Gömrük Təşkilatının 96/98-cı sessiyasında iştirakı və üzv ölkələri təmsilçisi tərəfindən dəstəklənəcək və mötəbər təşkilətlərin ali orqanıolan siyasi komissiyaya üzv seçilməsi dövlətlərin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun atmasıdır.

Vurqumaq vacibdir ki, son 15 ildə ölkə başçısının həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət, o cümlədən gömrük siyasəti nəticəsində Azərbaycanın beynəlxalq gömrük əlaqələri xeyli genişlənməmişdir. Dünya dövlətləri ilə iki və daha çox tərəfli əməkdaşlıq getdikcə artır.

ÜDGT daxilində dövlətlərarası gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və inkişaf meylləri, o cümlədən ölkəmizin bu təşkilatla əməkdaşlıq etməsinin ətraflı şəkildə öyrənilməsi xüsusi müstəsna rol oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işi sahəsində ilk təşkilatların tarixinə nəzər salsaq, görürük ki, bu təşkilatlar informasiya xarakteri daşıyırdı. 1890-cı ildə Belçika dövlətinin təşəbbüsü ilə bağlanmış Gömrük tariflərinin nəşri üzrə Beynəlxalq İttifaqın yaradılması haqqında Konvensiya əsasında Beynəlxalq Gömrük Təşkilatı-Gömrük Tariflərinin Nəşri üzrə Beynəlxalq Büro yaradılmışdı. Belə ki, gömrük işinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq bu sahədə tək-cə informasiya mübadiləsi kifayət deyildir. Dünya Dövlətləri 1950-ci ildə universal beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatın- Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının (GƏŞ) yaradılması irəli sürüldü. Gömrük işi sahəsində bu təşkilatın qarşısında beynəlxalq gömrük saziş və tövsiyələrin layihələrinin işlənilib hazırlanması, onların vahid təfsiri və tətbiqi

müəyyən edildi. GƏŞ-in yaranmasını zəruri edən səbəblərdən biri XX əsrin ikinci yarısında, İkinci dünya müharibəsi dövründən sonra ümumdünya bazar təsərrüfatında ziddiyətlərin kəskinləşməsi olmuşdur. Bu məqsədlə əlaqələrinin tənzimlənmə mexanizminin kompleks təkmilləşdirilməsinə tələbat yaranır. Bu baxımdan, Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının yaradılması haqqında Konvensiyanın 1-ci Maddəsində deyilir ki, Təşkilat ölkələrin gömrük sistemlərinin uzlaşdırılmasının və vahidliyinin mümkün dərəcədə daha yüksək səviyyəsini təmin etməlidir. Bundan əlavə gömrük texnikası, qanunvericiliyin inkişafı, yaxşılaşdırılması işində yaranan problemlərin öyrənilməsini gücləndirmək kimi işləri həyata keçirə bilər.

Gömrük sahəsində Fəaliyyət dairəsinin bu miqyasda genişlənməsi, üzvlərinin sayının xeyli sürətdə artması ilə əlaqədar olaraq, 1994-cü ildə Şuranın adı Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT) adlandırıldı. Belə ki, onun beynəlxalq hökumətlərarası bir təsisat kimi fəaliyyətə keçidinin tamamlanması başa çatdı. Hal-hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatının 180-dən çox üzvü vardır. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının əsas məqsədi dünyanın bütün ölkələrində, xüsusilə ciddi iqtisadi islahatların aparıldığı ölkələrdə müasir səmərəli çoxfunksiyalı gömrük xidmətlərinin yaradılmasına, inkişaf etdirilməsinə yardım etməkdir. Hal-hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatının üzvləri tərəfindən Təşkilatın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən strateji plan mövcuddur. Əlavə olaraq gömrük islahatları və onun təkmilləşməsi Proqramı təsdiq edilmişdir. Mövcud proqram öz məqsədlərini və onların potensial imkanlarının aktivləşdirilməsi, idarəetmə metodlarının təkmilləşdirilməsi, Təşkilatın strukturunun möhkəmləndirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bundan əlavə müasir gömrük texnologiyasının tətbiq edilməsi yolu ilə həyata keçirmə üsullarının daha dəqiq müəyyənləşdirməsində yerli gömrük xidmətlərinə yardım göstərməyə istiqamətlənib. Burada gömrük sistemi və gömrük qanunvericiliklərinin harmonikləşdirilməsinə gömrük xidmətlərinin müasirləşdirilməsinə kömək göstərilməsi mühüm rol oynayır. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının fəaliyyətində əsas məqsəd aşağıdakılardır: 1) gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın

inkişafı. 2) gömrük sistemlərinin harmonikləşdirilməsinin və unifikasiyasının daha yüksək səviyyəyə çatdırılması. 3) gömrük qanunvericiliyi və gömrük texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi. 4) gömrük vasitələri ilə beynəlxalq cinayətlərə qarşı mübarizənin aparılması.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün ÜGT gömrük əməliyyatlarına sadələşdirən və unifikasiya edən müxtəlif tövsiyələr qəbul edir. Bundan əlavə konvensiyaları, digər sənədləri işləyib hazırlayır, mübahisə və ziddiyyətlərin yarandığı hallarda vasitəçilik və barışdırıcı tədbirlər həyata keçirir. Beynəlxalq gömrük sahəsində əməkdaşlıq məsələlərini öyrənir, gömrük sisteminin texniki tərəfləri tədqiq edir, gömrük əməliyyatları haqqında informasiya yayır və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq həyata keçirir.

Beynəlxalq aləmdə son dövrdə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının fəaliyyətinin əsas hüquqi formaları kimi gömrük əməkdaşlığının müxtəlif istiqamətləri üzrə beynəlxalq müqavilə, konvensiya və sazişlər qəbul olunmuşdur. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının beynəlxalq ticarətin müxtəlif sahələrini tənzimləyən çoxlu sənəd qəbul etmişdir. Bu sənədlərə standart tələblər üzrə 1952-ci il Məcəlləsi; Gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi və unifikasiyası haqqında Konvensiya; 1961-ci il Narkotik vasitələr haqqında Konvensiya; Psixotrop maddələr haqqında 1971-ci il Konvensiyası; Gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında 1973-cü il Kioto Konvensiyası; Gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, araşdırılması və ləğv edilməsi üzrə qarşılıqlı inzibati yardım haqqında 1977-ci il konvensiyası; Mövcud Konvensiya ümumi qarşılıqlı yardım tədbirlərilə yanaşı, narkotik və psixotrop maddələrin, həmçinin incəsənət əsərlərinin, əntiq əşyaların və digər mədəni mülkiyyətin qaçaqmalçılığı ilə konkret mübarizə tədbirlərini nəzərdə tutur); Müvəqqəti idxal haqqında Konvensiya və s. Bütövlükdə, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı üzrə 25-dən çox konvensiya, 60-dan artıq tövsiyə və ayrı-ayrı gömrük məsələlərinə dair ondan artıq beynəlxalq norma fəaliyyətdədir.

AR DGK-si Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə əlaqələrə önəm verir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi 1999-cu il iyun ayının 24-də Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Maliyyə Komitəsinə keçirilən seçkilərdə səs çoxluğu ilə həmin quruma üzv qəbul edilmişdir, 2000-ci ildə isə Siyasi Komissiyaya üzv seçilmişdir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatına üzv seçilməzdən əvvəl AR DGK qarşısında bu Təşkilat tərəfindən bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur: 1) gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə dəqiq məbləğin müəyyən edilməsi. 2) gömrük vergi və rüsumlarının azaldılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümumdünya Gömrük Təşkilatına daxilolma bütün dövlətlər üçün olduğu kimi, Azərbaycan üçün də mühüm rol oynayır. Ümumdünya Gömrük Təşkilatına üzv olmaqla, Azərbaycan müəyyən üstünlüklər əldə edir, həmçinin onun konvensiyalarına qoşulmaqla müəyyən öhdəlikləri öz üzərinə götürür. Belə ki, 1988-ci il Malların təsviri və kodlaşdırılmasının «Harmonizasiya edilmiş sistemi haqqında Konvensiya» ya qoşulma Azərbaycan üçün Harmonikləşdirilmiş edilmiş sistem nomenklaturasında verilən və onun ayrılmaz hissəsini təşkil edən prinsiplərdən - əmtəələrin kodlaşdırılması və adlandırılması prinsipindən gömrük, xarici ticarət və statistik məqsədlərlə istifadə etmək öhdəliklərinin qəbul edilməsini göstərir. Əmtəələrin təsviri və kodlaşdırılmasının «Harmonizasiya edilmiş sistemi haqqında Beynəlxalq Konvensiya»da Azərbaycanın iştirakı mühüm xarici ticarət üstünlükləri (gömrük, statistik, danışıq) verir, bununla yanaşı xarici bazarda Respublika məhsulunun rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə standartların Konvensiya normalarına uyğunlaşdırılmasını qarşıda qoyur.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının beynəlxalq hüququn subyektlərinə aid olunan və beynəlxalq ticari-iqtisadi münasibətlər sahəsində öz xüsusi çəkisi olan hökumətlərarası bir təşkilatdır. Bu təşkilat öz üzvlərini ümumi gömrük məsələləri üzrə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardımla əlaqələndirir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının orqanlarının fəaliyyətinin hərtərəfli təhlili göstərir ki, onlar sıx

qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət gömtərməklə ölkələrin gömrük işi sahəsində əməkdaşlığında müstəsna rol oynamışlar.

Müasir qlobal dünyada Ümumdünya Gömrük Təşkilatının gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı, gömrük sistemlərinin harmonikləşməsinin və unifikasiyasının daha yüksək səviyyəsinin təmin edilməsinə xidmət edir. Bundan əlavə gömrük qanunvericiliyi və gömrük texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi, səmərəli gömrük siyasəti vasitələri ilə beynəlxalq cinayətlərə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, gömrük narazılıqları yarandığı hallarda vasitəçilik və barışdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi işində yaxından iştirak edir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatı gömrük işi sahəsində beynəlxalq konvensiyaların işlənilib hazırlanması sahəsində mühüm işlər görüb və hazırda da bu sahədə fəaliyyətini davam etdirir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatı hökumətlərarası təşkilat kimi gömrük xidmətlərinin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasına çalışır. Belə ki, gömrük işinə investisiyaların cənubi beynəlxalq ticrətə investisiya qoyuluşu deməkdir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının gömrük siyasəti sahəsində fəaliyyətində əsas istiqamətlərdən biri digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməsidir. Bu işdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı əməkdaşlığı xüsusilə göstərmək olar. Buradan, hər iki təşkilatın fəaliyyətində gömrük siyasəti prioritet istiqamətdir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının sazişləri və ÜGT-nin inkişafı ilə qəbul edilmiş beynəlxalq gömrük münasibətlərinin inkişafına, ticarətin liberallaşdırılmasına, Yerli gömrük qanunvericiliklərinin harmonizasiyasına gömrük qayda və proseduralarının harmonizasiyasına imkan yaradır. Bundan əlavə gömrük siyasəti sferasında vahid və sadələşdirilmiş standartların işlənilib hazırlanmasına gətirib çıxarır. Ölkələrin belə universal təşkilatlar daxilində fəaliyyəti, mübahisələrin həllində bu təşkilatların mexanizmlərindən istifadə və informasiyaya çıxış əldə etməsi həm ölkələrin gömrük siyasətinin təkmilləşməsi, həm də ticarət əlaqələrinin inkişafına, sonda isə xarici ticarətin inkişafına şərait yaradır. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı gömrük işi üzrə dövlətlərin beynəlxalq əlaqələri

sahəsində hüquqyaradıcı və hüquqtətbiqedici fəaliyyətə münasibətdə ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların əməkdaşlığının əsan qərargahına çevrilmişdir.

Hal-hazırda Respublikamızın gömrük siyasətinin inkişafını təmin etmək məqsədilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, onun dəqiqləşdirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarəti əməliyyatlarının sadələşdirilməsi beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün xüsusi, yalnız bu iş üçün təyinatlaşdırılmış mərkəzlərin yaradılması məsələsi gündəmə gəlir. Belə ki, bu məqsədlə respublikadan kənar ticarət mərkəzləri, xarici ticarətə dəstək mərkəzləri yaranmışdır. Bu baxımdan ticarət əməliyyatları sahəsində qabaqcıl təcrübənin müəyyən edilib istifadə olunması, gömrük brokeri qurumunun inkişaf etdirilməsi məsələlərinə diqqət artırılmalıdır. Ölkədə gömrük orqanları və işgüzar dairələr arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, gömrük orqanı mütəxəssislərinin, əməkdaşlarının, xüsusən də gömrük sərhəddindən keçirilən əmtəələrə tarif dərəcələri ilə işləyən və onların dəyişdirilməsini əsaslandırma biləcək mütəxəssislərin ixtisaslarının müntəzəm artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələrdə iştirakı və bununla bağlı məsələlər Konstitusiyaya və digər qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd edilir ki, . Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsi adlı 151-ci maddəsində isə qeyd edilir Ki, Azərbaycanın qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin Gömrük işi və beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya adlı 5-ci maddəsində göstərilir. Azərbaycanda beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün digər ölkələrlə gömrük ittifaqları, azad iqtisadi zonalar yaradır, gömrük məsələləri üzrə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun müqavilələr bağlanmışdır.

Respublikası Gömrük işi sahəsində qəbul edilmiş çoxtərəfli kontraktlar beynəlxalq gömrük münasibətlərinin əsas tənzimləyicisid. Azərbaycanın bu müqavilələrdə iştirakı digər ölkələrlə ticarət və gömrük əlaqələrində, iqtisadi münasibətlərinin inkişafında, tənzimlənməsində müstəsna rol oynayır.

Respublikamızda gömrük işi və bu sahədə mövcud problemlərin həllində əsas mexanizm, dövlətlərarası kontraktlar, xüsusilə də universal əsasda beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. Ölkəmizin gömrük işi sahəsində çoxtərəfli dövlətlərarası kontraktların bağlanması zamanı müxtəlif problemləri olan ayrı-ayrı ölkələrin bu məsələləri qarşılıqlı şəkildə müzakirə edə və müvafiq məsələ üzrə vahid bir nəticəyə gələ bilirlər. Belə ki, gömrük işi sahəsində universal dövlətlərarası kontraktlar əsas hüquqi baza qismində çıxış etməklə, meydana çıxan məsələlərin tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, onlar regional beynəlxalq kontraktların qəbul edilməsi üçün də xüsusi rol oynayır. Buna görə də daha çox universal dövlətlərarası kontraktların qəbuluna daha çox istinad edilməlidir.

3.2. Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı əlaqələri və xarici ticarətdə malların gömrük dəyərinin tənzimlənməsi

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ölkənin resursları gəlirli sahələrə istiqamətlənilir, çünki ölkə gəlicsiz sahələrdə rəqabət apara bilmir. Bu isə dövlətlərin iqtisadi imkanlarının və işçi qüvvəsinin ixtisasının artmasına səbəb olur. Nəicədə məhsul istehsalının uzun müddət istehsalı stimullaşdırılması həyata keçir. Mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsinin banisi Adam Smit bu üstünlükləri təbii və qazanılmış üstünlüklər adlandırır. Belə ki, təbii üstünlüklər, iqlim, ərazi və resursların fərqliliyi hesabına yaranır. Qazanılmış üstünlüklər isə, ölkədə mövcud olan istehsal texnologiyaları, yəni çeşidli məhsullar istehsal etmək hesabına formalaşır.

Dünya iqtisadçılarından David Rikardonun müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinə görə, əmtəənin istehsalında ixtisaslaşma, mütləq üstünlüklər olmadıqda da mövcuddur. Əmtəələrin müəyyən növündə ixtisaslaşma dövlətlərin hər biri üçün əlverişlidir. Dövlətlərdən biri – bütün sahələrdə mütləq üstünlüyə sahib olan - ən çox üstünlüyə malik olduğu sahədə ixtisaslaşır. Başqa dövlətlər isə baş sahədə. Əməyin belə ictimai bölgüsü istehsalın ümumi həcmnin artmasına gətirib çıxarır, Belə ki, həmişə məhdud olan iqtisadi resurslar ictimai istehsal prosesinə daha geniş cəlb olunurlar. İqtisadçılardan Hekşer-Olin nəzəriyyəsinə görə, ölkə istehsalı üçün nisbətən bol istehsal amillərini istifadə etməklə istehsal olunan əmtəələri ixrac edir, Belə ki, mallara və xidmətlərlə beynəlxalq ticarət, mahiyyət etibarilə, həmin mal və xidmətlərin istehsalı prosesində intensiv tətbiq olunan istehsal amillərinin ticarətinə gətirib çıxarır. Tədqiqatlar göstərir ki, istehsal amilləri dünya ölkələri arasında həddən artıq qeyri-bərabər bölüşdürülüb. Hekşer-Olin nəzəriyyəsiindən beynəlxalq ticarət üçün vacib olan aşağıdakı nəticələr vardır:

1. Dünya ölkələri arasında ticarətdə, malların və xidmətlərin istehsalı üçün intensiv tətbiq olunan faktların ölkədə bolluğu zamanı ixrac, çatışmazlığı zamanı idxal meyli yaranır.

2. Dünya dövlətləri arasında ticarətin inkişafı amil qiymətlərinin dünya dövlətləri arasında bərabərləşməsinə gətirir.
3. Faktların beynəlxalq mobilliyi kifayət qədər yüksək olduğu halda, həmin faktların yerdəyişməsi sayəsində, ölkədə ixracın mal strukturunu dəyişmək zərurəti yaranır.

Nəhayət dünya dövlətləri arasında ticarətdə iştirak özü özlüyündə faydalıdır və bu prosesə qoşulan hər kəsə üstünlük verir. Bu üstünlüklər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Ölkədə ixtisaslaşmanın dərinləşməsi avadanlıqların səmərəliliyinin artırılması, yeni texnologiyaların tətbiqinin səviyyəsinin yüksəlməsinə, kütləvi istehsalın yaranması və inkişafına səbəb olur.
2. Ölkədə ixracın artması məşğulluğun artırılmasına gətirir çıxarır.
3. Ölkədə beynəlxalq rəqabət müəssisələrin təkmilləşdirilməsi zərurətini yaradır.
4. Ölkədə ixracatdan əldə olunan gəlirlər iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən kapital üçün baza rolunu oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 18-ci əsrin ortalarından, üstünlüklər nəzəriyyələrinin tətbiq olunmasından başlayaraq idxal olunan əmtələrə ağır, bəzən 80%-ə çatan gömrük rüsumları tətbiq olunurdu. Bu siyasət daxili bazarın xarici rəqabətdən müəyyən məhdudiyətlər - subsidiyalar, idxal və ixrac rüsumları və digər tədbirlər sistemi - vasitəsilə müdafiə siyasətidir. Belə ki, bu siyasət yerli istehsalın inkişafına şərait yaradır.

Dünya ölkələrində proteksionizmin bir sıra növləri vardır:

1. selektiv proteksionizm. Konkret əmtədən və ya konkret dövlət əleyhinə himayədarlıq.
2. Sahə proteksionizmi. Konkret sahələrin qorunması üçün tətbiq edilir.
3. Kollektiv proteksionizm. İtifaqa birləşən bir neçə ölkənin qarşılıqlı qorunması üçün tətbiq edilir.
4. Gizli proteksionizm. Qeyri-gömrük metodların köməyi ilə himayədarlıq.

5. Yerli proteksionizm. Yerli şirkətlərin əmtəə və xidmətlərinin rəqabətdən qorunması üçün.
6. Yaşıl proteksionizm. Ekoloji hüquq normalarına uyğun himayədarlıq formasıdır.

Dünya təcrübəsində Proteksionist siyasətinin vəzifəsi ölkəyə gətirilən əmtəələrlə qoyulan yüksək rüsum və gətirilməyə qoyulan kəmiyyət məhdudiyyətləri və qadağalarla yerli iqtisadiyyatın xarici rəqabətdən qorunmasıdır.

Ticarətə yardım istiqaməti gömrük əməliyyatlarına aid olan rəsmiləşdirmələrə münasibətdə hüquqi normaların unifikasiyası və təkmilləş-dirilməsi tədbirlərinin nəzərə alınmasından ibarətdir. İnkişaf Proqramının intellektual mülkiyyət istiqaməti intellektual mülkiyyət haqqında sazişi - TRİPS təsbit edir və bu normaların dəqiqləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi tədbirlərini tələb edir. İnkişaf Proqramının mübahisələrin tənzimlənməsi istiqaməti mübahisəli məsələlərin tənzimlənməsi üzrə əməliyyatların dəqiqləşdirilməsi, təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Ticarət və ətraf mühit istiqaməti ekoloji mallar və xidmətlər üçün tarif və qeyri-tarif maneələrinin azaldılması üzrə öhdəliklərdən ibarətdir.

Doha İnkişaf Proqramının xüsusi diferensial rejim istiqaməti xüsusi diferensial rejim qrupuna aid məsələlərin daha dəqiq, effektivli, rahat həll edilməsini tələb edir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının daxilində razılaşdırılmış tarif səviyyəsi “Tarif güzəştləri siyahısında” göstərilir və “vahid dərəcələr” adlanır. Bu quruma üzv olan ölkənin tətbiq etdiyi tarif dərəcələri bu siyahıda göstərilən həddi keçməməlidir. Belə ki, bu təşkilatın iştirakçı ölkələri bir-birinə “Ən əlverişli rejimi” şəraiti yaradırlar. Bu quruma daxil olan üzvü ölkələrdən heç biri digər dövlətli ticarətdə hər hansı əlavə şərt qoymamalıdır. Bu təşkilatın tətbiq etdiyi «milli rejim» prinsipinə görə iştirakçı dövlətlər, idxal olunmuş xarici əmtəələrə yerli əmtəələrə eyni status verməlidir.

Dünyanın müxtəlif dövlətlərinin ticarət siyasəti, onların qaydaları, normaları və öhdəliklərinə riayət etməsinə bu təşkilata üzvlərinin kollektiv monitorinqi

sistemi nəzarəti həyata keçirir. Bu təşkilata üzvlük qaydaları müəyyən hallarda ixrac və ya idxal qadağaları tətbiq etməyə icazə verir.

Beynəlxalq ölkədə Dünya Ticarət Təşkilatının tarif siyasətinin mahiyyəti, idxal tariflərini tədricən aşağı salınmaqdır. Belə ki, gömrük tariflərinin aşağı salındığı istehsal sahələri idxal əmtəələri tərəfindən sərt rəqabətlə qarşılaşa bilər ki, bu da həmin sahələrin depressiyaya uğramasına, ölkədə işsizliyin artmasına gətirib çıxara bilər. Belə bir vəziyyət uzunmüddətli perspektivdə tariflərin aşağı salınması, resursların daha səmərəli bölgüsünə və bunun nəticəsi olaraq, iqtisadiyyatın canlanmasına gətirib çıxara bilər.

Azərbaycan dövləti Ümumdünya Ticarət Təşkilatı Katibliyinə 23 iyun 1997-ci il tarixində təqdim etmiş və 16 iyul 1997-ci il tarixində Ümumdünya Ticarət Təşkilatı katibliyində Respublika üzrə işçi qrup yaradılmışdır. Ölkəmiz Ümumdünya Ticarət Təşkilatına inkişaf etməkdə olan, keçid iqtisadiyyatlı ölkə statusunda daxil olmaq istəyirdi. Respublikamızın ÜTT-yə üzvlümanı sürətləndirmək məqsədi ilə 2006-cı ildə Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə xüsusi "Tədbirlər Planı" təsdiq edilmişdir.

Respublikamızın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması işləri üzrə Komissiyanın qəbul etdiyi konsepsiyaya əsasən, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə danışıqlarda Respublika hökumətinin mövqeyi 6 prinsipə şərtlənir:

1. Azərbaycan sının inkisafda olan ölkələr üçün ÜTT çərçivəsində analoji ölkələrə verilmiş müvafiq güzəstləri əldə etməsi.
2. Azərbaycan üçün ÜTT qaydaları tam tətbiq edilənədək, uzunmüddətli keçid dövrünün verilməsinə nail olmaq.
3. Respublika iqtisadiyyatı, xüsusilə də, sənaye əmtəələri üçün yüksək idxal gömrük rüsumlarının tətbiqinə nail olmaq.
4. Respublikada rüsumların orta səviyyəsini saxlamaq, bəzi əmtəələr üzrə rüsumların endirilməsi. Bundan əlavə başqa əmtəələr üzrə rüsumların yüksəldilməsini əldə etmək.

5. Xidmətlər sferasında danışıqlar zamanı inkisaf etməkdə olan ölkələrə verilən xüsusi və diferensial güzəştli rejimin Respublikaya da verilməsinə nail olmaq.
6. Respublikanın kənd təsərrüfatı sahəsində istehsalçılara istehsalının 10% həcmində subsidiya verilməsinə nail olmaq.

Respublikamızın ÜTT-yə üzvlüyünün gecikməsinin əsas səbəbi Respublikanın ÜTT-yə güzəştli şərtlərlə daxil olmaq istəyidir. Belə ki, 2006-cı ildə Honq-Konqda, 2012-ci ildə Genevrədə keçirilən ÜTT Nazirlər Konfransının üzvolma ilə bağlı iclasları göstərir ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvolma şərtləri daim sərtləşir və yeni üzvlərə verilən əlavə güzəştlərin sayı get-gedə azalır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünyada gömrük xidməti uzun illərdir ki, fəaliyyət göstərir. Dünyanın istənilən dövlətinin əsas struktur elementlərindən biri hesab olunur. Dövlət gəlirlərinin formalaşması, ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük işinin təşkili müstəsna rol oynayır. Dünya dövlətlərində əldə edilən gəlirlərin payı, daxili bazarın qorunması tədbirləri müxtəlif olsa da gömrük xidməti hər yerdə əsas rol oynayır. Ölkədə gömrük işinin təşkilində əsas yeri gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi, gömrük ödənişlərinin yığılması tutur. Respublikada vergi xarakteri olan gömrük rüsumu, ƏDV, aksiz vergisinin hesablanması üçün bazis kimi hər hansı bir dəyərə əsaslanmaq lazımdır. Baza kimi bu rolu bütün dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da gömrük dəyəri çıxış edir.

Respublikamızda gömrük dəyərinin mahiyyəti, təyin edilməsi üsulları «Gömrük tarifi haqqında» qanunda öz izahını tapmışdır. Azərbaycanda gömrük işi sahəsindəki bir çox məsələlər kimi gömrük dəyəri, tutulması qaydası və s. da MDB ölkələri ilə eyni qaydada hesablanır. Son dövrlərdə Respublikamızda eləcə də digər MDB ölkələrində hal-hazırda fəaliyyətdə olan gömrük əməliyyatları yaxın gələcəkdə müəyyən dəyişikliklərə məruz qalacaq. Belə ki, Respublikamızın digər dövlətlərlə ikitərəfli kontraktları imzalaması, bir sıra beynəlxalq təşkilatlara inteqrasiyası ilə əlaqələndirmək vacibdir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın dinamik inkişafı ilə əlaqədar gömrük işi sahəsində bəzi dəyişikliklərin olması vacibdir. Respublikada bu sahədə bir sıra müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, gömrük dəyərinin advalor üsulla müəyyən edilməsinə artıq keçilmişdir.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2014-2018-cü illərdə “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət proqramında nəzərdə tutulan vəzifələrdən biri də istehlak mallarının keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi, müasir tipli laboratoriyaların yaradılmasını göstərmək vacibdir.

Respublikamızda malların gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsində laboratoriyaların rolu böyükdür. Bu məqsədlə Qida məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət Agentliyi mallarının ekspertizası mərkəzində ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət məqsədilə texniki, kimyəvi, toksikoloji və mikrobioloji tədqiqatların aparılması üçün Arbitraj laboratoriyası fəaliyyət göstərir.

Hal-hazırda qüvvədə olan AR-nın Gömrük Məcəlləsinin 115-ci maddəsinə əsasən, gömrük rüsumunun, aksizlərin və gömrük yığımlarının hesablanması üçün uyğun olaraq müəyyən edilən əmtələrin və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyəri əsas götürülür. Belə ki, gömrük məqsədləri üçün vergitutma bazasının müəyyən olunmasında əsas vəifələrdən biri əmtələrin və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsidir.

Respublikanın gömrük ərazisinə gətirilən məhsulların, nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyəri onları Azərbaycanın gömrük sərhəddindən keçirərkən faktiki ödənilmiş, ya da ödənilməli olan sövdələşmə qiymətidir. “Gömrük tarifi haqqında” AR-nın Qanununun 15-17-ci maddəsinə əsasən, respublikanın gömrük ərazisinə gətirilən məhsulların gömrük dəyəri aşağıdakı 6 üsuldan istifadə olunur:

1. Gətirilən məhsulların sövdələşmə üsulu
2. Eyni əməhsulların sövdələşmə üsulu
3. Eyni cinsli məhsulların sövdələşmə üsulu
4. Dəyərin çıxması üsulu
5. Dəyərin toplanmaması üsulu
6. Ehtiyat üsulu.

Azərbaycanda idxal olunan məhsulların gömrük qiynətləndirilməsinin normativ bazası sistemi “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunu, “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan məhsulların gömrük qiynətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları”, eləcə də “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən əmtələrin

gömrük dəyərinin bəyan olunmasının qayda , şərtləri haqqında “Əsasnamə” , “Gömrük dəyər bəyannaməsinin doldurulmasına dair Təlimat” təşkil edir.

AR “Gömrük tarifi haqqında” Qanunun 18, 19-cu və 20-ci maddələrinə əsasən, eyni və eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulları, yəni 2-ci və 3-cü üsulla tətbiq edilərkən müqayisə üçün analoqların keçilməsində malların mənşə ölkəsi mühüm rol oynayır. Təbii ki, başqa üsulların tətbiqi zamanı malların bu və ya digər ölkədə istehsal olunması onların dəyərinin formalaşması baxımından öyrənməli, gömrük qiymətləndirilməsinin obyektiv, neytral olması üçün mütləq nəzərdə tutulmalıdır. Belə ki, Avropa mənşəli malların digər regionlarda istehsal olunmuş malların gömrük dəyərinin strukturu, istehsal,daşınma xərcləri baxımından müxtəliflik mövcuddur.

Dünyanın əksər ölkələrində dövlət sadəcə olaraq qiymətə tənzimləyici təsir edir. Belə ki, yaxud qiymətin ən son həddini birbaşa təyin edir. Dünyanın bir çox ölkələrində qərarlar, fərmanlar, qanunlar formasında tənzimlənməsinin hüquqi bazası yaranmışdır. Artıq əmək haqqı, pensiyaların indeksasiyası, əhalinin real gəlirlərinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən qiymət dinamikası ,onun səviyyəsi barədə müəyyən məlumatlar var.

Hal-hazırda Azərbaycan dövləti sərbəst ticarət siyasətinin yeridir. Respublikamızın sərhədləri bütün dövlətlər üçün açılmışdır. Məhz qarşıdan gələn təhlükələri əvvəlcədən praqnozlaşdırmaq gömrük orqanlarının ən əsas vəzifələrindən biri hesab olunur.

Bu məqsədlə Azərbaycan gömrük sistemində xidməti normal təşkilinin təmin edilməsi məqsədilə bir sıra işlərin həyata keçirilməsi lazımdır:

1. Azərbaycanın bölgələrində müasir tipli gömrük laboratoriyalarının yaradılmasının həyata keçirilməsi.

2. Gömrük işi sahəsində beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş texnika və texnologiyanın laboratoriyaların fəaliyyətdə istifadə edilməsi.
3. Ölkədə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi sisteminin beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması
4. Respublikanın gömrük sisteminin inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi , gömrük islahatlarının səmərəliliyini artırmaq lazımdır.
5. Mərkəzi, yerli gömrük orqanlarının fəaliyyətinin daha operativ şəkildə izləmək üçün bütün strukturlarda rəsmi web ünvanının yaradılması.
6. Respublikada gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar olan qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir.
7. Gömrük ixtisası üzrə kadr hazırlayan ali məktəblərdə tələbələrə nəzəri biliklərin təcrübədə tətbiqinə imkanın yaradılması.
8. Dövlət büdcəsinin formalaşmasında gömrük-vergi , rüsumlarının ayrı-ayrı növlərinin rolunun artırılması
9. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük transferlərinin rolunun artmasına xüsusi diqqəti artırmaq.
10. Ölkədə gömrük vergisi, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi istiqamətləri gücləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Maks Karden «Теория протекционизма» (The theory of) (Nobel mükafatı laureatı).
2. Maks Karden «Протекционизм, рост и торговля» 1985.
3. Maks Karden «Торговая политика и экономическое благосостояние» (Prede Policy and Economic Nelfore, 1974).
4. Maks Karden «Инфляция, валютные курсы и мировая экономика» 1977.
5. A.Ş.Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətləri». Bakı, 1999.
6. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev «Bazar iqtisadiyyatına keçid dövlətin iqtisadi siyasəti». Bakı, 2002.
7. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı müasir dövrün problemləri». Bakı, 2018.
8. A.Ş.Şəkərəliyev, C.Q.Nuriyev, A.A.Əliyev, Z.A.Şəkərəliyeva «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi».
9. K.F.Sadiqov, K.S.Qafarov, N.N.Bədirov «Xarici iqtisadi fəaliyyətin makroiqtisadi tənzimlənməsi». Bakı, 1994.
10. A.Ş.Şəkərəliyev – «Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər». Bakı, 2016.
11. A.Ş.Şəkərəliyev “Azərbaycanın Gömrük tarixi (I hissə).” B 2002
12. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi <http://www.az-customs.tmt>.
13. Paşayev Q. «Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin cinayət və gömrük qanunvericiliyi ilə müdafiəsi» Bakı 1997.
14. İmanov M. «Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri». Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 1999.
15. Məmmədov S.M. və b. Vergi və gömrük işi. Bakı 1996.
16. Feyzullabəyli İ.Ə., İbişov E.İ., İsrailov H.A. «Beynəlxalq ticarət işi». Dərslik. Bakı 2001.

17. Nuriyev C.Q. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi. Qanun. Bakı 2000.
18. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ». Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı. Təfəkkür 2002.
19. Gömrük orqanlarının hüquq mühafizə fəaliyyəti. III cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 2000.
20. Əliyev M.T. «Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri» Bakı 2001.